

HASAN SABBAAH(1034-1124) VE ALAMUT İSMAİLİLERİ

1. Alamut Öncesi Hasan Sabbah ve Kısa Yaşam Öyküsü

İsmaililerin Seyyidina Hasan bin Sabbah diye çağırdıkları Hasan Sabbah (Ali oğlu Muhammed oğlu Cafer oğlu el-Huseyin oğlu Muhammed oğlu el-Sabbah, el-Himyari) Kum kentinde doğdu. Ataları kendisinden altı kuşak önce Yemen'den gelip Küfe yakınlarında Himyari'de yerleşmiş. İran'a geçerek bir süre Kum'da kalan Sabbah ailesi, daha sonra Rey'de yaşamaya başlamışlar. Kısacası Hasan Sabbah İran'da doğup yetişmiş, Yemen kökenli Küfeli bir Araptır. Hasan Sabbah 17 yaşına kadar Oniki İmamcı Şii eğitimi almış. Ancak on yedisinde *dai* Amir Darrin'den el alıp, İsmaili davasına katılmıştı. İsmaili davası üzerinde, propagandistler tarafından birçok kitaplar okutulup, eğitim derecelerinden geçirildikten sonra İmam Cafer oğlu İsmail'in İmamlığının ve onun ardıllarının yasallığına inandırılmış. Böylelikle Fatimi İsmaili davasına kazanılmıştı. Mustansır üzerine '*ahd (ikrar, yemin)*' töreninden geçerek, onun zamanın İmamı olduğunu kabul edip İsmailizmi kucaklamıştı. 1072'de İran'da görelî Rey'de oturan baş *dai* Abdul Malik el-Attaş'ın huzuruna çıkarılmış. Davaya yeni girmiş biri olarak kendisine görev verildi. Onu Mısır'a gönderen de baş *dai* el-Attaş olmuştur. Böylelikle 30 yıl önce Nasır Husrev'in yaptığı gibi Fatimi davasının merkezi karargahını ziyaret etmiş oluyordu.

1074-1075'de Rey'den İsfahan'a gitti. Burası İran İsmaililerinin dava merkeziydi. Sonuçta Hasan Sabbah, 1076-1077 yılında Muayyad hâlâ Kahire baş daisi iken, İsfahan'dan Mısır'a gitmek üzere yola çıkıyor. Abdul Malik el-Attaş'ın izniyle önce Azerbaycan'a uğruyor. Oradan güneye dönerek Mayyafarikin'e (Diyarbakır'ın Silvan ilçesi) geliyor. Burada Sünni ulemanın otoritesini reddederek İslam dinini yorumlarken, İmamın istisnasız haklılığını ispatlayan tartışmalara girişti. Bunun üzerine Hasan kentin Sünni kadısı tarafından kovulunca, Musul'a indi. Sonra Suriye'de Şam'a doğru ilerledi. Ancak Mısır'a giden kervan yolunu, Fatimilere karşı v açmış olan Suriye Selçuklu emiri Atsız'ın askeri operasyonları yüzünden kapatılmış buldu. Bunun üzerine deniz kıyısına indi. Beyrut, Sidon, Tyre, Acre (Akka) ve Caesara'ya uğrayan bir yelkenliyle 1078 Ağustos'unda Kahire'ye ulaştı. Orada Fatimi yüksek rütbeli görevliler tarafından karşılandı. Önce Kahire'de, daha sonra İskenderiye'de kaldığı üç yıl Mısır'da Hasan'ın eylem ve deneyimleri hakkında fazla birşey bilinmiyor. Ancak Fatimi İmamı El-Mustansır'i göremedi.

Raşidüddin ve Cueyni tarafından kullanılmış Nizari kaynaklarına göre, Hasan Mısır'da Nizar'ı desteklediğinden dolayı, güçlü iktidara sahip olan Ermeni kökenli vezir Bedr el Cemali'nin kıskançlığına uğradı. İbn el-Esir ise, el-Mustansır'in şahsan Hasan'a, halefinin Nizar olacağı sırrını açıkladığını yazmaktadır. Hasan'ın Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sürgün edildiği anlaşılıyor. Ancak yolculuk ettiği yelkenli batmışsa da, o da kurtularak Suriye'ye geçmiş. Böylece dönüş yolculuğu çok kötü koşullarda başlamış oluyordu. Sonunda Hasan Halep, Bağdad ve Kuzistan üzerinden 1081 Haziranında İsfahan'a ulaştı.

Yaşam öyküsünden kalma bazı metin parçalarına göre, 9 yıl boyunca Hasan Sabbah İran'da İsmaili davası hizmetinde çok geniş alan içerisinde geziler yaptı. Başlangıçta Kirman ve Yezd'de İsmaililiğin propagandasına girişti. Üç yıl yaşadığı Damghan'a gitmeden önce üç ay Kuzistan'da kaldı. Hasan, Selçuklu iktidar merkezlerinin bulunduğu ülkenin (İran) batı ve orta bölgelerinde, önündeki tüm güçlükleri yenerek başarılar kazanacaktır. İran'da hala *Dailer dai*'si Abdul Malik al-Attaş'ın yönetiminde İsmaili davası sürdürülüyordu. Daylam dailiğine atanan Hasan Sabbah, 1087-1088'de bölgedeki o aşılmaz Alamut kalesini seçti kendi devrimi için. Damgan'daki başlangıç üssünden, sonra Mazendaran'daki Şehriyarkuk'tan geçti, İsmail Kazvini dahil, Muhammed Cemal Razi ve Kiya Abul Kasım Larijani gibi birçok *daiyi* Alamut çevresinde yaşayan yerli halkı İsmaililiğe döndürmek için çeşitli bölgelere gönderdi.¹

2. Alamut Kalesinin Yeni Sahibi Hasan Sabbah

¹ Farhad Daftary, *İsmailis, Their history and doctrines*, London: Cambridge Unersity Press, 1990, s.336-338.

Daylamlı Justanid hanedanı tarafından 805 yılında kuruldu Alamut kalesi, bu hanedan için Wahsudan bin Marzuban tarafından 860 yılı içinde yaptırılmış olduğu söylenir. Bu çerçee içinde günümüze ulaşan geleneksel söylenceye göre, bir keresinde kral av yaparken kayadan kayaya konan kartalı izlemekteymiş. Kral yörenin stratejik değerini görmüş, delinebilen en yüksek kayanın tepesi üzerinde bir kale yapmış ve Daylami lehçesindeki *aluh* (kartal) ve *amut* (yuva) sözcüklerinden çekilen “*aluh amut*”, “kartal yuvası” adını koyup, kartalına bu yerde yuva inşa etmişti.

“*Sergüzeşt-i Sayyidna*”ya göre de , “Alamut” deyiimi *aluh amut* (kartal yuvası) sözcüklerinden oluşur, fakat herhangi bir kartalın yuvasıdır. İbni Esir (Ö.1234) "*Kamil fi't Tarikh*"² yapıtında, bir kartalın krala bu bölgeyi tanıttığı e onu oraya götürmüş olduğuna dair bir başka söylenceden şöyle rivayet eder: Oraya “*talim el akab*” adı erildi, bunun karşılığı Daylami lehçesinde *aluh amut* 'tur. *Aluh* sözcüğü “kartal” demektir. *Amutis* ise “öğretim,eğitim” anlamındaki *amakhut*'tan çekilir. Kazin halkı burayı *akab amukhat* (Kartalın öğrettiği, eğitimi) adıyla çağırırdı. Böylece *aluh amut* yada *akab amukhat* terimi daha sonraları *Alamut*'a dönüştü. İranlı tarihçiler ilginç bir rastlatıya dikkat çekmişlerdir; *Aluh Amut* adı içindeki her harfe erilen Arap harflerinin sayısal değerleri toplandığında, yani ebced hesabına göre, Hasan bin Sabbah'ın Alamut'u ele geçirdiği tarih olan Hicri 483 (M.1090) rakamı çıkmaktadır.

Daha sonraları Sallarid ya da Kangarid olarak bilinen e Muhammed bin Musafir (916-941) tarafından kurulan Musafir hanedanı (916-1090), Samiran kalesinden itibaren, Azerbaycan e Daylam'daki Tarum bölgesine egemen olmuştu. Bu arada Siyahçeşm olarak bilinen Mehdi bin Husrev Firuz Alamut'u isgal girişiminde bulundu. Ancak İbn Musafir tarafından yenildi e bundan sonra İbn Musafir'in ölümünün (931) arkasından Alamut'un kaderi hakkında tarihsel bir belirleme yoktur. Bu alandaki kaynakların çoğunun, Mehdi bin Husrev Firuz'un İsmaililiği kabul etmiş olduğunu yazdıklarını belirtmek gerekiyor.³

Hasan Sabbah Mısır'dan İran'a geldiği zaman, Alamut kalesinin sahibi Hasan Hüseyin Mehdi adında bir Alei, yani Ali soylu idi. Burayı ona Selçuk Sultanı Melikşah, bir *ikda* arazisi olarak ermisti. Hasan Hüseyin Mehdi, Hazar denizi çeresinde ayrı bir Zeydi topluluğu kurmuş olan El Nasir li'l Hak (Hakkın hayırlısı) olarak da tanınan Hasan bin Ali el Utruş'un (Ö. 916) torunlarından biriydi. Rivayet edilir ki, Hasan Sabbah'ın buyruğunda çalışan *Dai* Hüseyin Kaini, Hasan Hüseyin Mehdi ile dostluk kurmuştu. İsmaili *Dailer* bu arazinin çevresindeki halkı inançlarına çermiş ve güçlerini artırmışlar. Bu arada İsmaililer kale içine girmeye başlamış bulunuyorlardı. Bunu anlayan Hasan Hüseyin Mehdi onları kovdu ve kapılarını kapattı. Sonuçta Hüseyin Mehdi, çeredeki İsmaililerin çoğalmasıyla birlikte kapıları açmaya zorlandı. Hasan Sabbah Askavar'a e sonra Alamut'a bağlı Anjirud'a hareket etti. 6 Receb 483 yılının(4 Eylül 1090) Çarşamba günü Alamut kalesine girdi. Bir süre için orada, kendisine Dihkhuda adını takıp kılık değiştirerek oturdu ve Hasan Hüseyin Mehdi'ye gerçek kimliğini açıklamadı. Günler geçiyordu; Hasan Hüseyin Mehdi, artık kendisine kimsenin boyun eğmediği ve Alamut'un efendisinin başka biri olduğunun farkına vardı. Alamut garnizonu halkı ve yerli sakinlerinin çoğunluğu, kendisini savunacak veya kendilerini sürgün edecek iktidarı Hasan Hüseyin Mehdi'den alan İsmailileri benimsediler. Böylece Alamut kan akıtılmadan ele geçirilmiş oldu. Böylece İsmaililer için uygun ortamlı bir Daru'l Hicra (Göçmenler evi) olarak tarihe geçti.

Ata Malik Cueyni (1226-1283), Alamut kalesini, 1257 yılında yakılıp talan edildiği zaman görmüştü. “*Tarikh-i Jhangusha*” (Çe. Jhon A. Boyle, Cambridge, 1958, s.719) adlı yapıtında “Alamut, diyor, boynunu yere dayayarak diz çöken bir deeye benzeyen bir dağdır”. Rudhbar bölgesindeki Kazin'in yaklaşık 35 km. kuzeybatısında, Daylam'dadır Alamut. Uzaktan doğal görünüşüyle kule gibi yükselen büyük bir kayadır; daha fazla yan taraflarında güçlükle anlaşılabilir teraslı bayırları, fakat tepesinde geniş yapıların kurulabildiği dikkate değer düzlük alanı olan bir kocaman kaya. Dağlık arazide oluşmuş, saldırılardan kendisini kolaylıkla koruyabilecek durumdaydı.

² Beirut, 1975, 10th vol., s. 110.

³ Ortodoks Fatimi İsmailileri Karmatiliği sapkın görmekte ve kendinden saymamaktadır. Bunun için onun, İsmaililerin değil, Karmatiler'in öğretilerini benimsemiş olduğunu söylemektedirler.

Alamut şimdi yerel olarak, Tahran'nın 100 km.kuzeybatısına rastlar; Elburz'un en yüksek doruğunu oluşturmaktadır. Elburz sıradağları, İran'ın yüksek yaylalarını, Hazar denizinin alçak ovalarından ayırır. Alamut kalesinin yüksekliği 180m., uzunluğu 135m. ve genişliği 9 ile 37,5m. arasında değişmekte ve kısmen Elburz sıradağlarının tepeleriyle kuşatılmış durumdadır. Bugün Alamut kayalığı Kal'a-i Guzur Han olarak bilinmektedir.

Hasan Sabbah'ın Alamut'u alışı üzerinde iki geleneksel söylenti daha bulunmaktadır: Birincisi; Seyyidina Hasan bin Sabbah, Melikşah'ın Ali soylu bölge ahalisi H. Hüseyin Mehdi ile buluşup Alamut kalesini 3000 dinara satın almak istediğini söyler. Mehdi onun bu büyük miktardaki altın parayı bulamayacağını düşünerek pazarlığı kabul eder. Bunun üzerine Hasan Sabbah, Girdkuh ve Damgan *daisi* Reis Muzaffer'e mektup gönderip, onun parayı bulmasını istemiş. Bu para kısa zamanda sağlanıp Kale satın alınmıştır.

İkincisi; Hasan Sabbah, Mehdi'den Alamut'ta üzerinde oturacağı bir sığır derisinin kaplayacağı kadar toprak parçası istemiş, o da kabul etmiş. Seyyidina Hasan bir öküz derisini ince ince sırim çekerek, tüm kaleyi kaplayacak duruma getirip kaleye sahip olmuş.⁴

Hasan Sabbah'ın buraya yerleşmesi ve çok yakından ilgileriyle Alamut yeniden sağlamlaştırıldı; su ve yiyecek gereksinimi için sarnıçlar ve anbarlar yaptırıldı. Vadi içindeki tarlaları sulamak için su kanalları açıldı. Yakın kaleler ele geçirilip, stratejik noktalara kuleler dikildi. Hasan Sabbah burada büyük ekonomik ve sosyal reformlar yaptı. İsmailileri kardeşlik bağlarıyla birleştirdi. Böylece her İsmaili bireyi, kendisini topluluğun sorumlu üyesi ve onun ayrılmaz parçası hissetmeye başlamıştır.

Alamut kalesinin Hasan Sabbah'ın eline geçtiği haberleri Melikşah'ın sarayına ulaşınca, başveziri Nizamülmülk buna çok kızdı. Hemen ordu birliklerini ikiye ayırıp, birini Alamut'a gönderdi. Bu birlik kaleyi dört ay boyunca kuşattı, ancak hiçbir sonuç alamadı. 1092 yılının ortalarında Melikşah onu başvezirlikten azledip, öldürttü ve kısa bir süre sonra kendisi de öldü.

Melikşah'ın oğulları uzun süre boyunca taht kagalarını sürdürdüler. Bu geçiş dönemi boyunca Hasan Sabbah hem İsmaili öğretisinin propagandası ve kendi durumunu güçlendirmek için altın gibi bir fırsat buldu; Rudbar, Khuz, Khosaf, Zozan, Kuain ve Tune'yi ele geçirdi. Bu dönemde Selçuk Sultanı Sancar, Horasan'dan geçen herhangi bir tüccarın dahi İsmaililere vergi ermek zorunluğu yönünde anlaşma yapan Hasan Sabbah tarafından tehdit edilmekteydi. Diğer yandan İsmaililer yeni kaleler inşa ediyor ve propaganda bile yapmaksızın İsmaililiği kabul eden ve giderek çoğalan insanları yerleştiriyorlardı. Bu yolda güvenle ilerleyen Hasan Sabbah, İran ve Horasan'ı baştanbaşa gün ışığı gibi aydınlatmaya başladı ve Selçuk Sultanının yüksek memurları dahi İsmaili oldular.

Kısacası, Seyyidina Hasan bin Sabbah ömrü boyunca, İsmaili inancının özgürlüğü, İsmaili devletinin bağımsızlığı gibi hedeflerine ulaşmayı başardı ve kendisiyle muhalifleri arasında barış sağladı. Öyle ki, siyasal anlayışı ve akılcı becerisiyle, güçlü Selçuklu hükümetine İsmaili politikası ve kavramları için özgürlük koşulları üzerinde anlaşmayı kabul ettirdi.

İran ve Horasan'da Selçuklulara üstün gelen Hasan Sabbah dikkatini Suriye ve Hindistan'a çevirdi; oraya da *dai*'ler gönderdi. İsmaili davası İran ve Suriye'ye yayıldığı gibi Hindistana da girmesi üzerine Sayyidna Hasan yüksek görüş ve düşüncelerini yazıya döktü. 518/1124 yılında son nefesini verinceye kadar, İsmaili inanç ve ilkelerine ilişkin yaptırım yazmayı sürdürdü.⁵

3. Hasan Sabbah'ın Selçuklu Saldırılarına Karşı Alamut Savunması

⁴ Tam anlamıyla mitolojik bir anlatı olmasına rağmen, Hasan bin Sabbah'ın, yukarıda anlatıldığı gibi gizlice girdiği; çok sıkı, kılı kırk yararcasına bir propagandayla Alamut'u ele geçirdiğini dolaylı olarak açıklıyor. Bu anlatıyı veren kişi yazıda belirtilmiyor, ama gerçekçe Yunan mitolojisinde geçen bir olaydan esinlenmedir; Aeneas'ın Kartaca'yı kraliçe Dido'dan almasının öyküsüne benzetilmiştir.

⁵ Bu bölüm Şeyh Muhammed İkbâl'in, Karachi-İnternet sitesindeki "Sayyidna Hasan bin Sabbah" yazısından özetlenmiştir.

Alamut'un Hasan Sabbah tarafından alındığı haberleri Selçuklu sultanı Melikşah'ın (1063-1092) e veziri Nizamül Mülk'ün (1018-1092) sarayına ulaştığı zaman fazlasıyla rahatsız oldular ve Hasan Sabbah'a karşı düşmanlık planı kurmaya başladılar. Melikşah bir dizi divan toplantıları yaptı ve Hasan Sabbah'ın Selçuklu üstünlüğüne boyun eğmesini zorlayan elçilik heyetini Alamut'a gönderdi.

Hasan Sabbah heyeti saygıyla kabul etti. Onlar Melikşah'ın ihtişamı ve gücünü överek, kendisinden onun üstünlüğünü kabul etmesini istedikleri zaman şunları söyledi: “ Biz İmamızdan başka birilerinin emirlerine boyun eğmeyiz. Sultanların maddi ihtişamı bizi etkileyemez.”

Elçilik heyeti Alamut'tan eliboş ayrıldı. Hasan bin Sabbah onları son olarak şu sözlerle uğurlamıştı: “ Sultanınıza söyleyin, bırakın bizi kalemizde barış içinde yaşayalım. Eğer rahatsız edilirse, ellerimize silahlarımızı almak zorunda kalacağız. Melikşah'ın ordusu, bu kısacık hayata hiç önem vermeyen bizim savaşılarımızla çarpışacak bir ruha sahip değildir.” Böylece, Melikşah ve veziri Nizamül Mülk, iki yıl boyunca Alamut'a saldırmaya cesaret edemediler.

Alamut'a ilk saldırı, en yakın askeri şef ve Rudhar bölgesi valisi Turun Taş'ın kumandası altındaki Selçuklu güçleri tarafından yapıldı. Von Hammer (1774-1856) “Assasinlerin Tarihi”⁶ adlı yapıtında “Hasan bin Sabbah, çok geçmeden Alamut kalesinin sahibi oldu. Ancak zorunlu gereksinim depolarını doldurmadan önce, arkasından Selçuklu Sultanı'nın Rudhbar bölgesini *ikda* (fief) olarak erdiği bir Emir Turun Taş bütün çıkışları ve tedarik yollarını kesti” diye yazmaktadır. O andan itibaren kale bir tek hücumla düşürülebilirdi; Emir Turun Taş onu kuşattı, ekili tarlalarını mahvetti ve çevrede İsmaililiğe dönmüş olanların hepsini boğazladılar. Alamut'un içinde yiyecek içecek gibi zorunlu gereksinimler yetersizdi, fakat onları çok dikkatli kullanarak, kaleyi alacaklarını uman işgalcileri büyük hayal kırıklığına uğrattılar. Yine de içeride ve dışarıda, ölümün keskin dişleri arasına itildiklerini düşünerek, bu kuşatmanın asla kırılmayacağını seyreden bazı kimseler vardı.

Hasan Sabbah içerdeki umutsuzlara Kahire'deki İmam Mustansır Billah'tan özel ve acil bir haber almış olduğunu, kendilerine kuvvet gönderdiği ve iyi şans dilediğini açıklayarak karargahı direnmeyi sürdürmeye ikna etti. Bu nedenle Alamut'a '*Baldat al-İkbal*' (iyi talih kenti) da denir. Çevreyi hayal kırıklığına uğratan kapkara bir duman sarmış, Hasan'ın gözleri en küçük bir umut ışığını bekliyordu. Turun Taş birçok ciddi saldırılar yaptı, fakat kısa bir süre sonra ansızın öldü. Açlık çeken Alamut sakinleri sonuna kadar dayanmıştı ve kuşatma kırıldı. Bu İsmaililere karşı ilk büyük düşman saldırı hareketiydi.

Melikşah, Turun Taş'ın ordularının tamamıyla bozguna uğradığı haberleri alması üzerine dengesini yitirdi. 1087'de gitmiş olduğu Bağdad'ı, 1091'de ikinci kez ziyaret etti. Orada Abbasilerle, İsmailileri ortadan kaldırma planlarını tartıştı. Varolmalarını İsmaililerle büyük darbe vurmaya bağladı. İsmaililerin ateşli ve acımasız düşmanı olan veziri Nizamül Mülk ona, birini Rudhbar'a, diğerini Kuhistan'a olmak üzere iki büyük ordu göndermesi telkininde bulundu. Böylece, Melikşah İsmaililerin kökünü kazımaya kararlı bir kuvvet hazırladı ve 1092 başlarında sefere çıkardı.

Bu arada vezir Nizamül Mülk halkı kışkırtmaya başlamış, Hasan Sabbah'a ve yandaşlarını karşı dinbilginlerinin kalemlerini kullanmıştı. Çok kuvvetli bir anti-Şii ve batını düşmanlığı eyilimi gösteren *Siyasetname*'sini tamamlayıp telif ettirdi. Kitap, adının belirttiği olgu dışında, -düşmanca olmasına rağmen- İsmaili öğretileri ve tarihi araştırmaları için değerli bir kaynaktır. Şii ve Batını düşmanlığı, Nizamül Mülk'ün 1092'de öldürülmesinin asıl nedeni olduğu sanılmaktadır. Ancak İbn Khallikan, “*Wafayat al-Ayan*” (1st vol., s. 415) kitabında şunları yazmaktadır:

"Rivayet edilir ki ona karşı suikast, bu kadar uzun yaşamasını görmekten bıkmış ve mülkiyetinde tuttuğu çok sayıda ikda ve temlik arazilerine gözdikmiş olan Melikşah tarafından teşvik edildi. Nizamül Mülk'ün öldürülmesi, İbn Darest takma adlı Tacül Mülk Abul Ganaim el-Marzuban bin Husrev Firuz'a yüklenmiştir. Kendisi vezirin düşmanı ve Sultan Melikşah'ın yüksek koruması altında bulunuyordu. Nizamül Mülk'ün ölümünün ardından, başezirin boş kalan yerine atandı.”

⁶ *History of the Assassins*, London-1935, s.78.

Arslan Taş tarafından yönetilen Rudhbar seferi 1092 yılını ortalarında Alamut'a ulaştı ve kuşatma dört ay sürdü. O zaman Hasan Sabbah yanında bulunan az bir yiyecek-içecek, silah donanımı ve 70 adamıyla direndi ve tam yenilginin eşiğindedi ki, Kazvin'den 300 kişilik acil imdat birliği geldi. O zaman dışarıya başarılı bir hücum yapmaya muktedir oldu. Kazvin'den 300 adam getiren *Dai Didar* Abul Ali Ardistani idi. Yeterli yiyecek-içecek gereksinimlerini de getiren bu kişiler gizli yollardan Alamut'a girdiler. Güçlenen garnizon 1092 Kasım sonlarında, düşman kampları üzerine bir gece baskını yapıp, kuşatmacıları Alamut'tan geri çekilmeye zorlayarak onları bozguna uğrattılar. Unutmamalıdır ki, Alamut savaşta henüz uzmanlık kazanmamış olan o genç fedailerini yeni askere almışken, Selçuklu kuvvetleri deneyimli askerlerden oluşuyor ve çok iyi donatılmıştı. Sayıları çok fazla, güçlü ve maharetli de olsalar düşmanları için, İsmaililer bir kibrit idiler. Gerçekten, Hasan'ın yandaşlarının kalplerinde gizlenmiş öfkeyi, coşku ve gayret yalımı tutuşturmuştu. Kökleri derinlere inen bağlılık ruhu ve Hasan bin Sabbah'ın buyrukları, böyle büyük kalabalıkların önünde onlara karşikonulmaz vuruş güdüsü sağlıyordu. Bu nedenle, düşmanlarının plan ve hazırlıklarını hep boşa çıkardılar. Alamut'a karşı yapılan bu zorlu kuşatma, bir yandan Selçuklulara parçalayıcı bir darbe etkisi yaptı, diğer yandan ise Alamut'ta İsmaililiğin sağlamca kök salmasını sağladı. Hatta anlatıldığına göre, dört ay boyunca kuşatmayı sürdüren Arslan Taş, kalede oturan herhangi bir İsmaili hiç görmemiş; sadece bir gün ordusu, kalenin tepesinde bir an için askerleri gözleyen ve ortadan kaybolan beyazlar giyinmiş bir adamı (Hasan Sabbah) farketmişti.

Öbür yandan, Kızıl Sarık kumandası altındaki Kuhistan seferine çıkan ordu ise, İsmaililerin Dara kalesini ele geçirmeye gücünü odaklamıştı. 1092 yılının sonunda Melikşah, Nizamül Mülk'ün öldürülmesinden 35 gün sonra öldü; Selçuklu planlarının askıya alınması zorunluğu doğunca, daha ilerideki seferler terkedildi. Aynı zamanda, Dara'yı ele geçirmeyi kesinlikle başaramamış olan Kuhistan seferine çıkan ordusu da geri çekildi.

Melikşah'ın ölümü üzerine, Selçuklu imparatorluğu bir iç savaşa; Melikşah'ın oğulları arasındaki çekişmelerin damgasını vurduğu ve on yıldan fazla süren bu iç boğuşmaların içine girdi. Melikşah'ın dört yaşındaki oğlu Mahmud hemen sultan ilan edilirken, aslında en tanınmış ve önde geleni büyük oğul Barkiyaruk idi. Barkiyaruk Rey'e çağrılarak tahta geçirildi. Mahmud 1095'te öldü. Abbasi Halifesi, iktidar payı Batı İran ve Irak olan Barkiyaruk'un yönetimini tanıdı. Barkiyaruk, 1097'den beri Horasan ve Türkistan yöneticisi olan kardeşi Sancar'dan büyük yardım alan üvey kardeş Muhammed Tapar ile bir dizi sonucu alınmayan savaşlar yaptı. Selçuklu prensleri arasındaki kavgalar İsmaililere, Alamut'u mümkün olduğu kadar zor eleçirilir bir kale yapma fırsatı vermiş bulunuyordu.

Hasan bin Sabbah sur duvarlarını sağlamlaştırdı ve çok büyük bir erzak deposu yaptırdı. Daylam'da Alamut'tan başka çok sayıda kaleler ele geçirdi ve Kuhistan'da kuzeyden güneye uzanan 200 mil üzerinde bir grup kale ve kasabaları kontrol altına aldı. İsmaililer, Damgan'ın kuzeyine doğru Mansurakuh ve Mihrin kalelerini işgal ettiler. Ayrıca Kumi'de en önemli kalelerden biri olan Girdkuh'a da sahiboldular. Eski adı Diz Gunbadan (sağlam kubbeli) olan Girdkuh ve çeresi Mansurabad olarak bilinir ve çok verimliydi. 1096 yılı içinde Lamasar kalesi de Kiya Buzurk Ummid kumandası altında fethedildi.

Burada, Nasuriddin Abdul Raşid el-Celil tarafından yazılmış, Melikşah'ın ölümünden sonra İsfahan'daki radikal hareketleri yansıtan "*Kitab al-Nagd*"dan aktaracağımız bir olay dikkate değer bulunmaktadır. *Manakib-khwans* adını taşıyan Şii şarkıcı grupları, caddelerde Ali'nin ve soyundan gelenlerin erdemlerini yücelten şarkılar söyleyerek dolaşıyorlardı. *Manakib-khwans*'in etkisini denkleştirmek için Sünni rejim, Ömer ve Ebu Bekir'in erdemlerini öven *Fada'il-khwans* (erdem şarkıcıları) gruplarını kullandı ve Şii'lere hakaret etti. Bu olay, Selçuklu imparatorluğunda dinsel dinsel kışkırtma ve çalkantılar yarattı.

1184'te Zahiruddin Nişaburi tarafından derlenip yazılmış olan "*Seljuk-nama*"ya (Tehran, s.41) göre "486/1093 yılında, sözde bir İsmaili karı-kocanın, evlerinde gelip geçenlere tuzak kurduğu ve onlara işkence ederek öldürdükleri dedikodusuyla İsfahan halkı harekete geçti; tüm şüpheli İsmailileri biraraya toplayıp, onları kentin ortasındaki ateş yığınının içine canlı canlı fırlattılar". Selçuklu kaynaklarında İsmaililere karşı, garip renklere boyanmış başka birkaç olay daha vardır.

Carole Hillenbrand “*The Power between the Saljuqs and the İsmailis of Alamut*” yapıtında, “12 e 13.yüzyıl Sünni kaynakları genel olarak Alamut İsmaililerine karşı Selçuklu başarılarını şişirmeye uğraşıyorlar; özellikle sultan Muhammed Tapar ile ilgili olayları...” diye yazmaktadır.⁷

Elimizin altındaki kaynaklar, -Muhammed Tapar dışında- Melikşah’ın oğulları İsmaililerle savaşı sürdürmekten hoşlanmadılar, fakat İsmaililerle uzlaşma yapıyorlar suçlamasından kaçınmak maksadıyla savaş yapmaya zorlandılar. Melikşah oğlu Barkiyaruk 1095’de kardeşlerinden üstün geldiği zaman, İsmaililerle savaşmak için herhangi bir girişimde bulunmadı. Hatta 1100 yılı içinde Barkiyaruk kardeşiyle savaş yaparken, ordusuna 5000 İsmaili savaşçısı almıştı. Ancak Sünni halk ve ulema Barkiyaruk’u İsmailileri kayırmak, onlara iyi muamele etmekle suçladılar Bununla da yetinmeyip İsmaililiğe döndüğü yayılınca, onları ordusundan uzaklaştırdı. 1101 yılında, Batı İran’da Barkiyaruk, Horasan’da Sancar, İsmailileri Selçuklu iktidarı için bir tehdit saymak ve onlara karşı harekete geçmek bağlamında bir anlaşmaya gittiler.

Barkiyaruk 1105’de öldü ve Muhammed Tapar tartışmasız sultan oldu. Sancar ise onun vekili olarak doğuda Belh’te kaldı. Muhammed’in başa gelişiyle hanedan çekişmesi sona erdi ve Selçuklular İsmaililere karşı büyük saldırılarda bulundular. Selçuk İmparatorluğunun başkenti İsfahan’ın 8 km kadar güneyindeki bir dağ üzerinde kurulmuş Şahdiz kalesini ele geçirmek amacıyla 1107’de büyük bir şiddetle İsmaililere doğru yöneldiler. Melik Şah’ın ölümü ve oğulları arasında başlayan iç savaşın başlaması baş *Dai* Ahmet bin Abdul Malik İbn Attaş’a iyi bir şans vermiş. Bu dönem içinde al-Firdevs adını erdikleri Şahdiz kalesini (Kuhistan’da) ele geçirmişti. Onun burada İsmaililer için kurduğu bir okulda, kaleyi yönettiği 12 yıl içinde bu okulda, İsfahanlı 30 000 kişi eğitilerek İsmaili inancına çevrilmiştir. 1101 yılında *dai* Ahmet bin Abdülmelik bin Attaş Şahdiz’i Farslar için Horasan’da İsmaili davasının Alamut kadar önemli bir merkezi yapmıştı. Şahdiz kalesine hücum eden Selçuklular, bütün İsmailileri acımasızca katlettiler.

Dai Ahmet bin Abdülmelik elinde kalan 80 adamıyla büyük çapta yıkılmış olan Şahdiz kalesini ayakta kalan kısmını tutmuştu. Adamları kahramanca çarpıştı e öldürüldüler. Müceherlerle süslü karısı teslim olmadı ve kendisini duvardan aşağı ölümüne fırlattı. Ancak Ahmet’i yakalayıp esir ettiler; İsfahan caddelerinde gezdirilip teşhir edildi. Kendisine hakaret edildi, taşa tutuldu ve canlı canlı derisi yüzüldü. İsfahan’ın 30 km kadar güneyindeki Khanlanjan isimli diğer bir İsmaili kalesi de Selçuklular tarafından yağmalandı.

1108’de, Sultan Muhammed veziri Ahmet bin Nizamül Mülk yönetimi altında Alamut’a bir askeri sefer düzenledi. Alamut kalesine hücum edildi, fakat saldırı geri püskürtüldü ve sonuç alınamadı. Bununla birlikte Sultan Muhammed İsmaililere düşman olmayı sürdürdü. Bernard Lewis’e göre, “Alamut’un fethedilmesi doğrudan saldırıyla gerçekten olanaksızdı. Bunun için Sultan diğer bir tekniği; İsmailileri saldırıya artık direnemeyecekleri noktaya kadar zayıflatacağı umut edilen yıpratma savaşı deneri.”⁸ 1109 yılında, bu nedenle Alamut’un güçten düşürülmesini, o zamanki Sawa valisi Anushtagin Shigir’e görev olarak verdi. Bunun üzerine Anushtagin Shigir Rudhbar’daki ekin tarlalarını imha etti; 8 yıllık takip ve cezalandırma süresi boyunca Lamasar ve diğer kaleleri kuşatma altında tuttu.

Bu arada o Alamut’a da, İsmaililere şiddetli zorluklar çektiren büyük bir sarma hareketi yapmıştı. Bu kuşatma Hasan Sabbah ve diğer bir çoklarının karılarını ve kızlarını, ip bükerek geçimlerini kazanmakta oldukları yer olan Girdkuh’a göndermeye zorunlu kıldı. Onları bir daha görmediler ve bundan sonra kadınların hiçbirisinin kaleye girmesine izin edilmedi. Kuşatma boyunca Hasan Sabbah, her kişiye üç taze ceviz ve birer ekmeğe düşmek üzere erkekler arasında yiyeceği bölüştürmek zorunda kaldı. Anushtagin Shigir, çeşitli bölgelerin Selçuklu emirlerinden düzenli olarak destekleyici güçler aldı. Anushtagin’in mancılık kullandığı 1118 yılında İsmaililer en kötü günlerini yaşadılar; karargahı mancılık bombardımanı ile hemen hemen çökertilmiş olan Alamut, yenilginin eşğine

⁷ Farhad Daftary, *Mediaeval İsmaili History and Thought*, New York, 1966, s.216.

⁸ “*The Assassins*”, London, 1956, s.56.

geldi. Yiyecek stoku aşağı yukarı üç gün içinde bitme durumundaydı ki; Sultan Muhammed'in ölüm haberi ulaştı.

Bunun üzerine, Selçuk orduları kuşatmayı kaldırmaya mecbur oldu. Anushtagin'in savaşı uzatmak için para ödeme tekliflerine aldırış etmeden Rudhbar'ı terketti. O da Alamut kuşatmasını bırakmak zorunda kaldı ve geri çekilirken çok sayıda adamlarını kaybetti. İsmaililer Selçuk ordularının arkalarında bıraktıkları her türlü gereksinim stoklarının sahibi oldular. Bundari 623/1226 yılı içinde yazdığı “*Zubdatu'n Nasrah wa Nakhbatu'l Ushrah*”⁹ yapıtında; gizli bir İsmaili olan Selçuklu eziri Kamuddin Nasır el-Dargazani'nin, Selçuklu zaferinin önlenmesinde e Anushtagin Shirgir'in ordusunun Rudhbar'dan çektirilmesinde yarıyarıya rol oynamış olduğunu yazmaktadır.

Sekiz yıl boyunca onlara çektirdikleri zorluklar ve şiddetli darbelerden uzak kalmaları için İsmaililere zorunlu fırsat veren Selçuklu İmparatorluğu içinde, Sultan Muhammed'in ölümünü yine bir iç çatışmalar dönemi izledi. Sultan Muhammed Tapar'ın yerine, 14 yıldır (1118-1131) Batı İran'ı yöneten oğlu Mahmud Isfahan'da tahta oturmuştu. Ancak o da tahtın diğer istekleriyle yüzyüze gelmek zorunda kaldı. Daha soruları Sultan Muhammed'in öbür üç oğlu Tuğrul II (1132-1134), Mesud (1134-1152) e Süleyman Şah (1160-1161) ile torunlarından birkaçı dahi Batı Sultanlığını çatışmalar içinde sürdürdüler.

1097 yılından beri Doğu eyaletlerini kontrol altında tutan Mahmud'un amcası Sancar şimdi Selçuklu ailesinin başı kabul edildi. Bu güçler dengesi içinde Sancar, taht tartışmalarının çözümünde karar verici bir rol oynadı. Başlangıçta Mahmud, Sawa'da kendisini yenmiş olan Sancar tarafından işgale maruz kaldı. Fakat bir anlaşma sonucunda Sancar, Kuzey İran'daki önemli toprakları ondan alırken, Mahmud'u kendisine ardıl (halef) yaparak bu topraklara hükmetmeyi sürdürdü. Ancak bir süre sonra Mahmud'un kardeşi Tuğrul başkaldırdı ve Gilan ile Kazvin'i işgal etti.

Bu arada Alamut'un gücü arttığı için Selçukluların düşmanlığı yeniden şiddetlendi. Sancar da atalarının ayak izlerini takibetmeyi sürdürdü. Kuhistan'daki İsmaililere karşı birlikler gönderdi ve kendisi de güçlü bir orduyla Alamut üzerine hareket etti. Hasan bin Sabbah, Sultan'ı, barış rica ederek ikna yoluyla planlarından vazgeçirmek için çeşitli girişimlerde bulundu, fakat hepsi boşa gitti.

Selçukluların zorba yaklaşımı ve tehdidi Hasan bin Sabbah'ı, fedailerinden birine Sultan'ın yatağı üzerine, kabzasına kağıt sarıllı bir hançer koydurmaya zorladı. Kağıtta şunlar yazılıydı: “Senden çok uzakta Alamut kayalığı üzerinde yattığım seni aldatmasın, çünkü kendine hizmet için seçmiş olduğun kimseler de benim buyruğumdadır v bana itaat ederler. Yatağına bu hançeri koyabilen biri, onu yumuşak kalbine de saplayabilirdi. Bu sana bir ihtar olsun!”

Büyük bir dehşete düşen Sultan çok korktu. Kuşatmanın kaldırılmasını emretti e düşmanca planlarından azgeçti. 1123 yılı içinde Hasan bin Sabbah ile, Nizari İsmailileri Bağımsız Deleti'ni tanıyan bir barış anlaşması yaptı. Hasan'a Kumi e buraya bağlı yerlerin gelirlerini toplama hakkını bağışladı. Ayrıca bu anlaşmayla Girdkuh kalesinin aşağısından geçen keranlardan yol parası toplama hakkını da İsmaililer garantiye aldılar. Anlaşmanın diğer maddeleri İsmaililerin yeni kaleler inşa etmemeleri; artık silah donanımları satın almamaları ve anlaşmanın imzalanma tarihinden sonra inançlarına yeni kimselerin katılmasını sağlamamalarıydı.¹⁰

4. Hasan Sabbah ve İsmaili Fidaileri Üzerine Birkaç Söz

⁹ ed. M.T. Houtsma, Leiden, 1889.

¹⁰ Buna karşılık günümüz Türk tarihçileri bunu Selçukluların lehine bir barış anlaşması gibi görmekte ısrarlı: “Batıniler'in Selçuklu İmparatorluğu raiyyetliğine Kabul edildiği görülüyor... Görünüşe göre, tıpkı birinci teşebbüsten sonra olduğu gibi, şimdi de Selçuklu İmparatorluğu ile Batıniler arasında bir anlaşma oldu; daha doğrusu, kendi akidelerine kimseyi davet etmemeleri, büyük şehirlere inip yerleşmemeleri, normal raiyyetlikle meşgul olmaları ve yolların emniyetini ihlal etmemeleri şartlarıyla devlet tarafından onlara aman verildi.” (Prof.Dr. Mehmet Altay Öymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara: TDK Basımevi, 1989, s.215)

Alamut İsmaililerin tarihi çirkin bir biçimde sunulduğundan hep yanlış anlaşıldı. Yazık ki, Alamut çağı hakkında, hemen hemen hiç gerçek İsmaili kaynağına sahip olmayışımız çok üzücü bir durumdur. Günümüze kalan kaynakların çoğu, aldatıcı ve bölük pörçük söylenti bilgileri temel alan saldırgan kamplardan bize ulaşmıştır. Onların, içsel gerçekliği kanıtlamayı denemeksizin sadece görünüşteki yüzeysel değerler üzerinden alınmış bilgiler olduğu gözüküyor. Oysaki tarihin, bir masaldan ve bir hikayeden farklı olarak, ayrıca ispatlanması gerekir. Örneğin İsmailileri anlatan en eski kaynaklardan biri, fakat çok acımasız bir İsmaili karşıtı olan Cuveyni'nin tarihidir. Gerçek İsmaili inanç ve geleneklerini çarpıtmaktan sorumlu olan odur. Ne yazık ki, bilim adamları Cuveyni tarafından uydurulmuş tasarlanmış hikâyeleri, onun İsmaililere karşı düşmanca davranışını yakından incelemeksizin izliyorlar. W. İvanow (1886-1970) *Alamut and Lamasar*¹¹ kitabında, "Cuveyni'nin söyledikleriyle tam anlamıyla tatmin olup, son derece cahilliklerini gösteren bilginler vardır" diye yazmaktadır.

İsmaililer hakkındaki iddialardan biri, kendini kurban eden savaşçılar olan *fidai*'lerin özelliğidir; onların hançerleriyle terörizmi yaydıkları konuşulmakta ve Haçlılar döneminin Batılı otoriteleri tarafından "Suikastçılar/katiller (Assassins)" diye adlandırmışlardı. Onlar asıl olarak Suriyeli İsmaililere bu adı veriyorlardı. Daha sonra deyim, Arupalı gezginler ve kronikçiler tarafından İran İsmailileri için de ortaklaşa kullanıldı. W. İvanow'a göre, "Konu çokça dile düşmüş ve İsmaililerle ilişkili herşey destanlar ve peri masallarıyla kuşatılır olmuştur."¹²

Hasan Sabbah savaştan hep nefret etti ve kendisini barıştan uzaklaştıracak ve sakin-münzevi yaşamını bozacak karışıklıklardan kaçındı. Gereksiz yere kan dökülmesine itiraz etti, fakat ezeli düşmanları onu savaş ateşinin içine fırlattılar; ancak böylece ele geçirebilir ve kendi güçlerini gösterip, krallıklarını yeniden elde edebileceklerini düşünüyorlardı. Hasan Sabbah, kötülük ve zararlı tohumları saçan bencil yöneticileri öldürmeye ve kötülüklere kaynaklık eden nedenleri ortadan kaldırmaya sık sık başvurdu. Onlardan bazılarını öldürtüp -ki bunlar gerekli ve âdildi- Müslüman halkları savaştan kurtardı. İsmaili fedailer, kin ve nefretin dışında kalan bir kimseyi değil; bu şekilde yaşamını sürdürmek isteyen çok sayıda müslümanı kurtarma arzusu göstermeyen, tersine kin ve düşmanlık saçmayı sürdürenleri öldürürlerdi.

Bosworth, "*The Islamic Dynasties*" makalesinde¹³, "İsmaililer, Franklar ve Sünni Müslümanlarla üç köşeli mücadele içerisinde çok dikkate bir rol oynadılar. Ancak, doğrudan askeri eylemlerde bir kumandan olarak sıkça görev yapmış olan çok tanınmış kişilere suikastlar yapan İsmaililer nisbeten az sayıdaydı" diye yazıyor.

İsmaili düşmanlarının, bağımsız bir Nizari İsmaili devletinden hoşlanmadıkları ve buna şiddetle tepki gösterdiklerini asla unutmamalıyız. Düşmanlar, karşı konulmaz büyük güçleriyle birbiri ardısıra saldırılarda bulundular. Bunun yanısıra ekinleri tahribederek, meya ağaçlarını keserek ve başka başka yıkıcı araçlar kullanarak İsmaililerin ekonomisine zarar verdiler. Bundan çıkan genel resim gösteriyor ki, İsmaililer kendi üzerlerinde dolaşan tehlikeyi karşılamak için daha az sayıda idiler. Bundan ötürü, savunma amacı için bir savaş gerillası, ayaklanma ve karışıklık çıkartma yöntemi benimsetilmiş savaşçı fedailerden bir silahlı birlik yetiştirildiği görülüyor. Bazı bilim adamları İsmaili mücadelesini bir devrim olarak görmektedir; fakat kesin olan, onlarınki bir hayatta kalma ve inancıyla birlikte varlığını sürdürme mücadelesiydi.

Fedailik, İsmaili ordugâhlarının çevresinde, hayaller görülüyormuşçasına icadedilmiş olan düşmanlık dehşeti yayararak, dev gibi kocaman askeri mekanizmayı geri çevirmeye zorlamak için bir sınırlı savaşçı tekniğiydi. W. İvanow, "doğru bir görüş açısıyla fedailik, savaş gerillasının yerel bir biçimiydi, diyor..., bazı bilgisiz, fakat iddialı bilim adamları tarafından yapıldığı gibi, fedailik (kavramı) içinde Nizari İsmaili öğretisinin en tanınmış organik özelliğini görmek, kesinlikle namussuzca bir aptallık olacaktır." (Agy. s.21)

¹¹ Tahran, 1960, s.26

¹² W. İvanow, Agy. s.21

¹³ *Islamic Survey*, series no.5, Edinburg, s.128.

Arkon Daraul'un, fedailer hakkında verdiği kısa bilgiyi de buraya eklemekte yarar vardır: "Hasan Sabbah'ın 1124 yılında, dünyaya 'assassin' gibi yeni bir sözcük bırakmış olarak doksan yaşlarında öldüğü söylenir. Oysa Arapça'da 'Assasheen', 'muhafızlar-koruyucular' anlamına gelir ve bazı yorumcular, sözcüğün gerçek kökeninin 'sır muhafızları-koruyucuları' olduğunu düşünmektedirler. Hasan Sabbah'ın yönetimindeki bu inanç örgütlenmesinde inanca çağırınlar *Dai*'ler, öğrenci-mürid olanlar *Rafik* (yoldaş, arkadaş), *Fedailer* ise adanmışlar idi. Bu son grup Hasan Sabbah tarafından İsmaililiğe eklenmişti ve bunlar suikastçı timleri gibi yetiştiriliyordu. Fedailerin üzerinde bir kuşakla bağlanan beyaz bir giysi, ayaklarında kırmızı çizme, başlarında ise kırmızı başlık bulunuyordu. Hançeri kurbanın göğsüne ne zaman e nerede yerleştirecekleri konusunda dikkatli bir eğitime ek olarak onlara dil öğretiliyor; kıyafet değiştirme ve askerler, tacir ve keşişlerin yaşam tarzları gibi alanlarda yetiştiriliyor ve görevlerini uygularken, onların herbirini taklit ve temsil etmeye hazır duruma getiriliyorlardı." ¹⁴

W. Montgomery, "Islam and the Integration of Society" ¹⁵ kitabında ve Edward Mortimer, "Faith and Power" ¹⁶ adlı yapıtında, fedailerin yönteminin, saaş garillasınınkinden başka birşey olmadığını kabul ederler. Bernard Lewis de "The Assassins"de ¹⁷ şunları yazmaktadır: "Hasan, yeni bir yöntemle disipline edemiş ve kendini adamış; karşı konulmaz derecede üstün orduyla etkili biçimde çarpışabilen bir küçük kuvvet kurdu." Bu mücadele gerillası, bir düzensiz savaşçılar birliğidir. O günlerde böyle tanınmadığı için, batılı kaynaklarda verilen kötü lakap "Assassins"(suikastçılar, katiller) ile İsmaililer bozuk para gibi harcandı. Bununla birlikte bu yöntem (gerilla yöntemi), batılılar tarafından terörizm olarak isimlendiriliyorsa da modern çağımızda çok yaygın bir sıradanlık kazandı.

5. Marco Polo'nun "Yaşlı adamı", Alamut Bahçeleri ve Yalanlar

Venedikli Marco Polo, Hulâgü Han tarafından yakılıp yıkılmasından 16-17 yıl sonra 1273'ta Alamut'un yıkıntılarını ziyaret etmiş. İlişkide bulunduğu bölgede yaşayan Sünni e Şii Müslümanların İsmaililer hakkında verdikleri yalan ve yanlış bilgilere, kendi hayali ve abartılı yorumlarını katarak, Hasan Sabbah Alamut'unu –hiç de adıyla uyuşmayan- insanlardan ölüm araçları, yani fedailerini üreten bir Cennet (!) olarak tanımlamış. Oysa gerçek bilim cenneti olan ve bilginler yetiştirmiş; Mogolların yakıp yaktığı ve içinde iki yüzbin kitap bulunan Alamut kitaplığından sözetmemiştir. Çünkü sözetseydi, yalanlarına inandıramazdı. Marco Polo Farsça'daki söylenişleriyle *Pir-i Alamut*'u (Hasan Sabbah'ı), 'Dağlı ihtiyar' adıyla Batı'ya büyük kötülüklerin adamı olarak sunmuştur. Gezi notlarındaki fedai yetiştiren cennet tanımlamasından çok kısa bir özet sunalım:

"Dağlı İhtiyar, kendisine cesur erkekler olmaya aday görünen, oniki yaşındaki çocukları sarayında alakoyup yetiştirirdi. Zamanı gelince onları dört, on ve yirmilik gruplar halinde bahçeye gönderilir ve orada haşhaş içirilirdi. Üç gün boyunca uyurlar ve sonra onları uyandırılacakları bahçeye uyur durumda taşırlardı. Bir süre sonra bu genç adamlar uyandıklarında, kendilerini buldukları görkemli bahçede, gerçekten cennette olduklarına inanıyorlardı. Güzel körpe kızlar, büyük eğlence gösterileri yaparak, şarkı söyleyerek daima onlarla birlikte olurlardı; istedikleri herşey verilirdi. Bunun için kendi özistemiyle bu bahçeyi asla terketmek istemiyorlardı. Ne zaman Yaşlı Adam birini ölüme göndermek isterse, onu çağırıp şöyle söylerdi: 'Git ve bu işi yap. Ben bunu sana yaptırıyorum, çünkü ben senin Cennete geri dönmeni ve burada herşeye sahip olarak ebedi mutlu yaşamamı istiyorum.' Böylece eğitilmiş suikastçılar (*assassins*) gider, eylemi büyük bir istekle gerçekleştirilirdi." ¹⁸

¹⁴ Arkon Daraul, *A History of Secret Societies*, Citadel Press 1961/1989.

¹⁵ London, 1961, s.69.

¹⁶ London, 1982, s. 48.

¹⁷ London, 1967, s. 130.

¹⁸ Marco Polo, *The Travels*, General Editor: Tom Griffith MA, Mphil (The Travels of Marco Polo) Wordsworth Editions Limited 1997, s.38-40).

Edward Burman araştırmasında dediği gibi, “Marco Polo”nun sözde 1273 ziyareti ve onun “Haşhaş yiyenler” (Haşhaşin) ve “Dağlı İhtiyar” betimlemesinden sonra, Alamut tamamıyla bir efsane gibi algılanmıştır.” Edward Burman sürdürüyor:

“Oysa Hasan Sabbah, tasarımlar üretmiş, planlayıp uygulamış devrimci bir dahi idi. Kahire’deki eski Fatimi İsmaililerin ‘eski davanın yerini alan, Nizari İsmaililerin ‘yeni davasını yaratıp eyleme koydu. Onun çok mükemmel bir teoloji bilgisi, üstün bir zeka gücü vardı. Kuşkusuz o aynı zamanda, uzun yıllar boyunca idealini izlemeyi sağlayacak olan olağanüstü güçte bir iradeye sahipti. Daylam halkını tekbaşına kendisi İsmaili davasına çevirmişti. Potansiyel kuşklar taşımakta olan bir inanç değişiminde, insanlara bir seçenek olasılığını sunup, kabul ettirecek derecede güçlendirinceye kadar nasıl sabırla ikna ederek, onları çevirdiğini düşünürsek, aklının ve iradesinin yüksekliğini hayal edebiliriz.”

Marco Polo’nun Cennete benzettiği (unutmayalım ki, cennet aynı zamanda 'bahçe' demektir) ve bu cennette ağaç değil de, ölüm araçları (!) yetiştiğini hayal ettiği Alamut bahçeleri ve haşhaş kullanımı üzerinde son açıklamaları da şöyle özetliyor E.Burman:

“Bahçenin eski Pers soylularının yaşamı ve mistisizmin önemli bir parçası olduğu zaten bilinmektedir. Bu geleneği sürdürmüş olan Hasan Sabbah ve diğer erken *Assassin* üstatlarının görkemli bahçelere sahip olması doğal gözükmemektedir. Açılan su kanalları ve İsmaili kalelerinde düzenli su gereksinimini sağlamak için alınmış titiz önlemler, İran-Arap köyleri ve çiftlik evlerinin bugün dahi akarsuyun varlığına verdiği önem ve özende yansır. İşte M.Polo’nun içinde *Assassinler* yetiştirdiği bahçe öyküsü büyük olasılıkla kökenini bu gerçeklikten alır.”

“Geçen yüzyılın ilk çeyreğinden beri pek çok bilim adamları tartıştı e inandırıcı bir biçimde gösterdiler ki, ‘Haşhaşin, yani haşhaş kullananlar’ sıfatı, Müslüman kronikçileri ve diğer kaynaklarda hiç görülmediği halde, İsmaili düşmanlarından alınma bir yanlış adlandırma. Aslında ‘kötü şöhretli halk’ ve ‘düşman’ gibi küçük düşürücü bir anlam içinde kullanıldı. Terimin bu tür bir anlamı çağdaş zamanlara kadar yaşadı; 1930’larda “*Haşhaşen*” sözcüğünün Mısır Arapçasında hala “gürültücü, başbozuk” anlamında kullanılıyordu. Belki bir sufi olan Hasan Sabbah’ın kendisinin uyuşturucu alışkanlığı vardı, bilmiyoruz. Ancak haşhaşin İranlı İsmaililerle-özellikle Alamut kitaplığı ya da gizli arşivleriyle ilişkisinin bir açıklaması yoktur.”

“Bir kere, güvenli ve sürekli bir üs içine yerleştikten sonra Hasan, dai’lerini Alamut’tan dört bir yana gönderdi. Aynı zamanda, ya propaganda ya da zor aracılığıyla kaleler olarak ve yenilerini inşa ederek bir toprak genişletme siyaseti izledi. Alamut’taki gibi diğer kalelerdeki yaşam da, aşırı sade ve sertlik karakteri taşıdığı açıktır. Siyasi suikastlara gelince, İslam’da Hasan Sabbah’tan önce bilinmez değildi. Erken mezhepler de politik bir teknik olarak cinayetleri kullanmışlardı, Muhammed’in kendisi bile, yaşamaya müstahak olmadıklarını ileri sürerek düşmanlarına uyguladığının kanıtları vardır. Ayrıca, tercih ettikleri öldürme yönteminden dolayı ‘adam boğanlar’ ya da ‘boyun kıranlar’ olarak bilinen aşırı bir Şii grup¹⁹bile olmuştu.”²⁰

6. Nizari İsmaililer İçin Uydurulmuş Tarihsel “Assassins” Sözcüğünün Yanlışlığı ve Gerçekler

¹⁹ Yazarın sözünü ettiği grup, kurucusu el-Mansur’dan dolayı Mansuriyya adını taşıyordu. İnsanın gökten düşen ve tanrıdan bir parça olduğuna inanmaları dolayısıyla Mansurilik’in diğer adı ‘parçacılık’ anlamına gelen Kisfiyya’dır. Cennet, Kuran’da konuşulan ve gökten indirilmeye karar verilmiş kişide partiyi kucaklayandan başkası değildir, yani çağın İmamıdır. Aynı şekilde cehennem ise, İmamın rakibi olduğu için, partisine sürekli düşmanlık gösteren kişiydi. .Mansuriler böylelikle öbür dünyayı, kıyamet gününü inkar ediyor; cennet ve cehennemi bu dünya deneyimlerinin söylemi içinde yorumluyorlardı. Mansur’un Partizanlarının, rakiplerini boğarak ve kafalarını odun parçasıyla kırarak öldürdükleri söylenir. (Shahristan, al-Milal, s.297-298; Farhad Daftary, agy.s.73-75 ve 589 dipnt.74; M.Momen, agy. s.52)

²⁰ Edward Burman, *The Assassins - Holy Killers of Islam*’dan aktaran www.ismaili.net Web Sayfası)

Görüldüğü gibi, İsmaililere haksızlık edildiğini söyleyerek onları savunmaya girişen ve tarihsel doğruları göstermeye çalışan batılı Doğubilimciler, yazar ve araştırmacılar kitapları ve araştırma yazıları hâlâ “Kutsal katiller, suikastçılar; Suikatçı katillerin düzeni” başlıklarını taşımaktadır. Yaklaşık bin yıllık olumsuz birikimi, toplumsal bilinçaltından dış düzleme doğru olarak taşıyan bireysel bilinç ve akıllar bile, bir köşede sakladıkları lekeyi dışarı fırlatmaktan kendilerini alamıyorlar. Nizari İsmaililer için, onları aşağılamak ve kötülemek gibi düşmanca maksatlarla uydurulmuş “Assassins” sözcüğünde ısrarlarını anlamakta güçlük çekiyoruz. Çağdaş Türk tarih araştırmacıları da, tarihsel olayları incelerken Türk ve ortodoks İslam kimliklerinden sıyrılıp nesnel yaklaşamadıkları için Batılı’lardan da katıldılar; bu yanlış tarihsel deyimini bol bol kullanıyorlar. Burada yeri geldiği için, konuyu aydınlatmak istedik. Bu nedenle aşağıya, sözcüğün nasıl ortaya çıktığı, kökeni yayılışı, yorumları üzerinde yapılan araştırmaları genişçe anlatan bir yazıdan yaptığımız özet çeviriyi koyduk.

6. a “Assassin” Sözcüğünün Yaratılışı ²¹

Heterodoks İslamda yeni ufuklar açan bir kol olarak Nizari İsmailileri, Orta Çağ Arupa’sında “Assassins” (suikastçılar, katiller) gibi yanlış adlandırmayla tanındı. Bu, 12.yüzyılın ilk on yılları esnasında Orta Doğu’da Suriyeli İsmaililerle ilk ilişki kuran Haçlılar ve onların Batılı kronikçileri tarafından genişçe kullanılmış olan çok rahatsız edici bir deyimdir. Charles E. Nowell “*The Old Man of Mountain*” ²² çalışmasında, “onikinci yüzyılın ilk yıllarında, fetihlerini Kutsal topraklara (Kudüs) e Suriye’ye yayan Hristiyanlar olarak Haçlılar İsmaililerle tanıştılar. Onların tarihçilerinden çoğunun İsmaililik hakkında söyleyecekleri bazı şeyleri vardı. Ancak verdikleri, her zamanki gibi doğru ve yanlış bilgilerin bir karışımı idi” diye yazmaktadır.

İsmaililer bir teröristler alayı değildi; kendilerine baskı yapmakta olan düşmanlarına karşı savaşarak, bir yaşam mücadelesi veriyorlardı. İslam inançları ve uygulamaları hakkından kesinlikle bilgisiz olan Orta Çağ Arupalılarına çok sayıda hikâyeler taşınmış ve İsmaililer hakkında saptırılmış, alabildiğince yanlış düşünceler üretilmiştir.

Bu dikkate değer inancın ya da mezhebin iyi noktalarının pek az Arupalı farkına varmış. Batılı bilginler tarafından verilen hükümlerle, onların aşırı şiddet üzerinde yoğunlaştığı yönünde fikir sahibi olmuştur. Kuşkusuz, Müslüman müctehitlerin (fikh bilginleri) yaptığı gibi, onları bir lanetleme içine sokmak yanlıştır. “Dağların Yaşlı Adamı”nın kendisi de, İsmaililiğe sürülmesi adet olduğu biçimde bir kara leke değildi. ²³

Pek çok batılı bilgin Nizari İsmaililere ad olarak verilmiş, etimolojisinin ya da kuşkulu kökeninin farkına varmadan, yanlış anlam yakıştırılmış “Assassins”(suikastçılar, katiller) terimi yaklaşımını sürdürdü. Paul E. Walker yeni yapıtında ²⁴ şöyle açıklıyor:

“Bununla birlikte son zamanlara kadar İsmaililer iyice incelendi; hemen hemen tamamıyla yeni toplanmış malzeme ya da genelde Şii’lere, özelde İsmaililere düşman olan Orta çağ Sünni polemikçi yazarlar ve dinsapıncı kayıtçıları (heresiographers) dahil, düşmanları tarafından uydurulmuş kanıtlar temelinde yargılandı.”

Gerçekten Sünni yazarlar, İslamın Şii yorumlarından bazılarını da sapkınlık ifadesi olarak ele aldılar. Sonuçta, bir “kara mizah” derece derece gelişti ve İslam dünyasında İsmailileri ve onların İslam dinini yorumlamaları kötüleyecek bir akım içine sokuldu. Hristiyan Haçlılar, İslamdan ve iç bölünmelerinden hemen hemen tamamıyla habersiz kalmış batılı kronikçiler, İsmaililer hakkında kendi masallarını yaydılar; işte bunlar, İsmaililerin gerçek öğretisi ve uygulamalarının tanım ve betimlemeleri olarak Batı’da kabul edilme durumu ortaya çıkmıştır. Çağdaş doğubilimcileri

²¹ Bu bölümü, 'Sufiler ve Haşîş Kullanımı' ve 'Suçlamalar ve Çirkin Adlandırmaların Hepsini Nizari İsmaililer için' alt başlıklarıyla, www.ismaili.net web site'inde yayınlanmış, “The Creation of Term “Assassin” başlıklı yazıdan özetledik.

²² *Speculum*, ol. XXII, no. 4, 1947, s. 503.

²³ Rene Dussaud, *Histoire et Religion des Nosaires*, Paris, 1900.

²⁴ *Abu Yaqub al-Sijistani: Intellectual Missionary*, London, 1996, s. 1.

(orientalists) dahi İsmailileri, düşman Sünni kaynakları ve Orta çağın batılı hayal dolu anlatıları temelinde incelediler. Böylece, masallar ve yanlış karalamalar, yirminci yüzyıl boyunca İsmailileri kuşatmayı sürdürdü.

12.yüzyılın İspanyol Rabb'i (Yahudi hahamı) Tudelalı Benjamin, (1159 ve 1173 yılları arasında) Çin sınırlarına kadar ulaşan ilk Arupalı gezgindi. O, İsmaililer hakkında yazmış olan ilk Arupalıdır. 1167'de Suriye'yi ziyaret etti ve yaptığı "*The Itinerary of Benjamin of Tudela*"da,²⁵ Suriye İsmaililerini *Hashishin* (haşhaş kullanan) deyimine tanımlamıştı. Bir sonraki tanımlama, Roma-Latin İmparatoru Frederick I. Barbarossa (1152-1190) tarafından Suriye ve Mısır'a gönderilmiş bir elçi olan Burchard'ın 1175 tarihli diplomatik raporunda bulunur. Burada o, Suriye İsmailileri için *Heysessini* (Latin dilinde Montana senyörlerine erilen ad) sözcüğünü kullanmıştı. Haçlıların ilk tarihçisi Tyre başpiskoposu William (1130-1185), "*History of Deeds Done Beyond The Sea*" (Denizin Ötesinde Olup Bitenlerin Tarihi)²⁶ adlı yapıtında, Suriye İsmailileri *Assissini* ismiyle tanımlıyor, ancak, müslümanlarca tanınmayan söylemler aracılığıyla verilen bu ismin kökenini bilmediğini belirtiyordu.

Alman tarihçi Lubeckli Arnold (Ö.1212) kitabında²⁷ Suriye İsmailileri için *Heissessin* terimini kullandı. Acre (Akka) piskoposu (1216-1228) Vitry'li James, Tyre'li William'dan sonra İslami olayların, belki en iyi batılı gözlemcisi olduğu bilinir. Suriye İsmaililerin tanıtımı için, içinde *Assassini* deyimine başvurduğu "*Secret Societies of the Middle Ages*" (Orta Çağların Gizli Toplulukları)²⁸ kitabını yazdı. 1255 yılı içerisinde Çin ziyaretini tamamlamış olan Rubrucklu William'ın (1215-1295) da İran İsmaililerini, *Axasin* ve *Hacsasin* 'ler olarak betimleyen ilk Arupalılar arasında olduğu görülmektedir; o zamana kadar sadece Suriye İsmailileri için kullanılmıştı. Ünlü Fransız kroniker Joinville'li Jean (1224-1317) "*Histoire de Saint Louis*" adında, (1305'lerde) yazdığı çok değerli bu yapıtında, Acre'de Kral IX.Louis'i (1226-1270) görmeye gelmiş olan İsmaili elçisini anlatır. Jean de Joinville İsmaililer için *Assacis* deyimine gönderme yapmıştı. Marco Polo (1254-1324) da seyahatnamesinde *Ashishin* sözcüğünü kullandı.

Batılı kaynaklarda *Assassins* (suikastçılar, katiller) sözcüğünün, *Accini*, *Arsasini*, *Assassi*, *Assassini*, *Assessini*, *Assissini*, *Heysessini* vb.gibi farklı kökenleri vardır. Thomas Hyde, "*Veterum Persa(s)rum Religionis Historia*"da²⁹, *Assassin*'in kökeni, 'öldürmek yahut imha etmek' anlamındaki *Hassa* kökünden çekilme *Hassas* sözcüğü olması gerektiği fikrini ileri sürer. Bu fikir Menage ve Falconet tarafından izlendi. De Volney dahi, "*Voyage en Egypte en Syrie*"³⁰ kitabında, herhangi bir kanıt zikretmeksizin bu etimolojiyi benimsedi. Tarihçi Abul Fida (Ö.1331) ise, Suriye İsmaililerin baş karargahlarının bulunduğu *Masiyaf* kale-kentinin üzerine kurulmuş olduğu dağın adına, *Cebel Assikkin* çağrıldığı yazmaktadır.

Arapça'da *sikkin* sözcüğü 'bıçak veya hançer' anlamına gelir ve böylece bu dağın adının anlamı da 'Hançer dağı'dır. Bu, yukarıdaki batılı yazarların uydurmasının bir analojisi olduğu ve görüşün Falconet'in "*Memoires de l'Academie des Inscriptions*"³¹ yapıtına yansıdığı görülür; orada '*la montagne du Poingard* (Hançer dağı)' yazmıştı. Silvestre de Sacy (1758-1838) ise *sekkin* 'in bu durumda bir adamın adı olduğu vve bunun için onu "Sekkin'in Dağı" (*la montagne de Sekkin*) olarak çeirebileceğimizi ileri sürüyor. Acre'li Michel Sabbagh'ın önerisi ise *al-Sisani* kökenli oluşudur. Ancak *al-Sisani* yerine, "Sasan ailesini" ifade eden *al-Sasani* sözcüğü daha sık kullanılırdı. Araplar bu terimi bir maceraperesti belirlemekte kullanırlar. Padua'da Doğu dilleri profesörü Simon Assemani (1752-1821) "*Giornale dell' Italiana Letteratura*"³² adlı yapıtında *Assissana* sözcüğünü kullandı ve ona göre, kayalık yahut hisar-kale anlamına gelen Arapça *assissath* (al-sisa) sözcüğü ile ilgili

²⁵ İngilizceye Çeviren: Marcus N.Adler, London, 1907.

²⁶ Çev. Babcock and Krey, New York, 2. vol., s. 390

²⁷ *Chronica Slavorum*, 1869, 21. ol., s. 240

²⁸ London, 1864.

²⁹ Oxford, 1700, s. 493

³⁰ I. Vol., s. 404.

³¹ 17th Vol., s.163.

³² 1806, s. 241-262.

Assissani'nin bozuk biçimidir. Böylece Assisani (al-sisa), uçurumlarla çevrili ya da kayalık üzerine kurulmuş kalede oturan bir kimseye dayandırılıyor.

17 ve 18.yüzyıllar boyunca Assassin adı, batılı bilim adamlarından fazlasıyla ilgi gördü; sözcüğün anlamı ve kökenini açıklamak için bir kuramlar seli kopardılar. Gizem, sonunda Silvestre de Sacy tarafından çözülmüş olduğu gözüküyor; o, Assassin sözcüğünün, Hashishiyya (Haşhaş kullananlar) olduğunu ispatladı.

Tüm bu ayıplayıcı-suçlayıcı kaynaklar boşa çıkmış olduğundan İslamlar şimdi, Suriye İsmaililerini eskiden olduğu gibi, Batiniyya (Batıniler) ve Talimiyya (Talimiler) gibi dinsel terimlerle nitelemeye başladılar. İsmaililer zaten yeminli düşmanları Sünniler tarafından Malahida (ya da Mulhidun, dinsizler) olarak damgalıydı. Suriye İsmailileri, daha az sıklıkta Haşhiyya (Haşhaş kullananlar) gibi diğer saldırgan deyimle çağrıldı. Görülüyor ki, saldırılarını sürdüren düşmanları, İsmailileri yoketme girişimlerinde ise kılıç kullanmışlardı ve gerçekten onlar üzerine son şiddetli darbelerini vurdular.

İsmaililer için Haşhaşiyya teriminin ilk yazılı adlandırma, 1123 yılında, Halife al-Amir (Ö.1130) adına zamanın Kahire'deki Fatimi rejimi tarafından çıkarılmış Nizari İsmaili karşıtı risalede yapıldı; adı "Iqa Sawai'qa al-irgham" idi. Bu risalenin 27 ve 32. sayfalarında Suriyeli Nizari İsmailileri için iki kez "Hashishiyya" deyimini geçmektedir.

Ayrıca bilinmelidir ki, ünlü Büyük Kıyamet olayı 8 Ağustos 1164'de Alamut'ta ilan edildi. Onları kötölemek, itibardan düşürmek için olay İsmaili düşmanlarının ana aracı oldu. Ortodoks Müslümanlar çok keskin propaganda sürdürdüler ve onlar için çok yaygın ve en saldırgan deyimleri söylediler. Ölü deyim olan Hashishiyya bir kez daha diriltildi ve Selçuklu dönemi edebiyatında da hemen kullanıma girdi. Bilinen en eski Selçuk kroniği İmaduddin Muhammed al-Katib Isfahani (Ö.1201) tarafından 1183 yılında yazılmış "Nusratu'l Fatrah wa Ustratu'l Fatrah" dır. Ancak zamanımıza ulaşan kısaltılmış versiyonu, 1226 yılında Fateh Ali bin Mahammed al-Bundari tarafından kopya edilerek derlenmiş ve "Zubdatu'n Nasrah wa Nakhbatu'l Ushrah" (s.169-195) adı verilmiştir.

İmaddudin kroniğini 1092'den başlatıyor, fakat eserini, 15 yılını zaten Suriye'de geçirdiği 1183'e kadar son biçimine sokamamıştı. Onun, Suriye İsmailileri için Hashishiyya terimini kullanan ilk Selçuklu yazarı olduğu görülüyor. İbn Müyesser (Ö. 1278) "Tarikh-i Misr" (s. 102) adlı yapıtında, "Suriye'de İsmaililere Hashishiyya denilir; Alamut'ta onlar Batiniyya ve Malahida olarak tanınır, Horasan'da ise Talimiyya..." diye yazmakta. Abu Shama (Ö.1267) da, "Kitab al-Rawdatayn fi Akhbar al-Dawlatayn"ında³³ Suriyeli İsmailileri için Hashishiyya'yı kullandı.

14.yüzyılda yazılan İbni Haldun (Ö.808/1406), Mukaddiması'nda³⁴ Suriyeli İsmaililere bir zamanlar al-Hashishiya al-İsmailiyya denildiğini açıklıyor. Onun zamanında ise Fidawiyya (Fedailer) olarak tanınıyorlardı. Günümüze kalan kaynaklardan gelen bütün bu bilgiler gösteriyor ki, Hashishiyya deyimini, 11.e 12.yüzyıllar arasında ortodoks Müslümanlar tarafından genel olarak, Suriye İsmailileri için kullanıldı. Ancak 13.yüzyıldan itibaren kullanılması kesildi. Ayrıca da, Cuveyni ve Raşiduddin'in İran İsmailileri için Hashishiyya sözcüğünü, İran'da kendi zamanlarında yaygın olmayan bir deyim olmadığından, kullanmadıklarını gözönünde tutmak gerekir.

Buna rağmen W. Madelung son olarak, "Arabic Texts Concerning The History of the Zaydi Imams of Tabaristan, Daylaman and Gilan"³⁵ adlı kitabında, İran İsmaililerine de 13.yüzyılın birinci yarısında Hazar bölgesinde Arap dilinde derlenmiş bazı çağdaş Zeydi kaynaklarında Hashishiyya adı verildiğini keşfetti. Zeydiler kuzey İran'da İsmaililerin en yakın rakipleriydi ve onlarla Hazar bölgesinde askeri karşılaşmaları uzun sürmüştü. Yazılı ve sözlü edebiyatlarında, İsmaili karşıt kampanyalarını sürdürmüşlerdi. Suriye İsmailileri için kendi bölgelerindeki kötü isimlendirmeyi, bazı Arapça kaynaklar İran İsmailileri için de kullandılar.

³³ I. Vol., s. 240 ve 258)

³⁴ I. Vol., s.143.

³⁵ Beirut, 1987, s.146, 329.

6. b Sufiler ve Haşiş Kullanımı

Hashish (Haşiş) ya da *Hashisha*, *cannabis sata* olarak latinceleşen kenevir otu için kullanılan Arapça sözcük. Onun çok iyi bilinen bir çeşidi Hindistan keneviri ya da *Cannabis Indica*, uyuşturucu etkisinden dolayı eski zamanlardan beri Uzak Doğu'da kullanılmaktaydı. *Hashish* sözcüğünü açıklayan en erken söylem, Abu İshak Şirazi'nin (ö.1083) "*at-Tadhkirah fi'l Khilaf*"ında bulunur. Haşiş kullanımı Suriye, Mısır ve diğer Müslüman ülkelerde 12 ve 13.yüzyıllar boyunca toplumun aşağı kesimlerinde artmıştı. Müslüman yazarlar tarafından, haşiş kullanımının ve kullanıcıların ahlak ve dinleri üzerinde etkili olduğunu betimleyen çok sayıda risaleler yazılmıştır.

Sonuç olarak haşiş kullananları bir *mulhida*, yani din sapkınlara (*heretics*) benzer biçimde, aşağı bir toplumsal ve ahlak statüsü içinde nitelendirilmişler. İsmaililere çok sert ve katı davranan İsmaili-dışı İslami metinler de, Suriye İsmaililerinki de Nizari İsmaililer arasında haşiş kullanımına hiç tanıklık etmemiştir. Buna karşılık, bir uyuşturucu olan haşiş, 11.yüzyıldan beri Şam'daki Sufi çevrelerinde yaygın kullanımdaydı ve onlar ortodoks din bilginlerinin nefretine maruz kalıyorlardı. Franz Rosenthal "*The Herb:Hashish Versus Medieval Muslim Society*"³⁶ yapıtında, bu konuda şunları söylüyor: "Sufi kardeşlik örgütlerine mensup olanlar tarafından haşiş kullanımı ve onların olasılıkla haşiş kullanımının yayılmasındaki büyük rolü olmuştur. Bu yönde son kanıt olarak gösterilen çeşitli görüşler içinde asıl gerçekliğin bu olduğu kabul edilebilir."

Sufi toplulukları üyelerine de *Hashishiyya* deniliyor ve onlar arasında genel olarak "*al Hashish Al-Fukara*" (yoksul otu) adıyla tanınıyordu. Yine aralarında, *Hashish* başka adlarla da çağrılıyordu: "yemek hazmettirici" (*hadim al-akat*), "düşünce uyandırıcı" (*baithat al-fikr*), "çılgınlık-delilik kraliçesi" (*sultanat al-Junun*), "yeşillik" (*al-akhdar*), "kenevir kızı" (*ibnat al-Cunbus*) vb.

Nureddin Ali bin el-Cazzar "*Qam al-Washin fi dhamm al-barrashin*" (1583'den önce yazılmış) yapıtında, "lanetli hashishin-haşiş kullananlar, beşyüz civarında bir grup olduğu ilk kez ortaya çıkarıldı (*ahdathahaba'd fi'ah/ fi nahw qarn al-khams mi'ah*)" diye yazmaktadır. Franz Rosenthal'a göre, "Fi'ah (grup) sözcüğü burada uyak sağlamak için kullanılmış ve böylece, askerler veya mezhep yandaşlarından (İsmaililer'den) daha fazla pekala Sufiler anlamına gelebilir."³⁷

Böylece olası görülüyor ki haşiş, dinde sapkın (heretic) ya da *mulhida* (dinsiz) sıfatıyla nitelendirilen başıboş gezen Sufiler tarafından 1106 civarında keşfedilmişti ve *Haşishiyya* deyimi de, toplum içinde genel bir sövgü oldu. Bununla birlikte Az-Zarkashi (1344-1392) "*Zahr al-arish fi ahkam al-hashish*"de, al-Ukbari (ö.1291) "*Kitab as-Sawanih*"de, Haydariliğin kurucusu Sufi Şeyh Haydar'ın (ö.1221) 1155 yılı civarında, Nişabur eyaletinde haşiş keşfettiğine inanıldığını yazıyorlar.

Bu, hemen hemen hiç ağırlığı olmayan bir versiyon gibi gözüküyor. Franz Rosenthal olay için şunu yazıyor: "Haydariler arasında uyuşturucu kullanımı, onun ölümünden yıllar sonra genelleşti. Buna rağmen Horasanlılar, uyuşturucunun girişini tamamıyla masum olan ona (Şeyh Haydar'a) yüklediler."³⁸ Diğer bazıları da Sufi Ahmed as-Sawaja diye bir kimse ile haşişin girişi ilişkisini kurdu. Sonuçta, haşişin 1106 yılı civarında Sufiler tarafından keşfedilmiş olduğu görünüyor, fakat onu kullanma propagandası ve onu kullanmaya hazırlayış özel yöntemi, ölümünden sonra Şeyh Haydar'ın yandaşları (Haydariler) tarafından uygulamaya sokuldu.

Türk ozanı Fuzuli (1480-1566) "*Leyla Mecnun*" (s.167) şiirinde, "Haşiş kullanan dervişlerle dost olmak ve her cami köşesinde, herçeşit din bilginleri arasında hazır bulunmak istediğini" yazmaktadır. Ayrıca haşişe, aşağıdaki dizelerde İbn Kathir'in (13.Vol., s.314) sunduğu gibi, böylesi tasavvufi şiirlerde özel iltifatlar alıyordu:
"*Haşiş arzularımı anlamlaştırır*
Sen, aklın ve anlayışın güzel insanı

³⁶ Leiden, 1971, s.53.

³⁷ Franz Rosenthal, *agy.* s.53-54.

³⁸ Franz Rosenthal, *agy.* s.45.

*Gelenek ve akıl temelinde bir adalete uymadan
haşişi yasakladıklarını duyurdular
Onların bu, yasaklanamayan yasağının duyurusu yasaktır”*

İslam hukukçuları kadılar haşiş kullanmayı suç saydılar; din ve toplum için tehlikeli olduğunu ilan ederek, kullananları şiddetle cezalandırmaları istendi. *Haşişiyya* sözcüğü giderek, en fazla Suriye’de bir sövgü ve saldırganlık deyimine dönüştü. Nefret edilen bir kimse, toplum içinde *Haşişiyya* olarak gösterildi ve bu şekilde Suriye İsmailileri de düşmanları tarafından aynı çirkin adlandırma ile damgalandı.

Buna koşut olarak, Suriyeli İsmaililerin kendilerini, Sufi deyimine benzeyen *al-sufat* (saf-temiz, ya da ciddi) olarak adlandırmaları da zihinlerde korunması, unutulmaması önemlidir. “*Bustan al-Jami*”ye (1165’de yazılmış) göre, Suriye İsmailileri kendilerine *al-Sufat* derlerdi. Ayrıca İbn al-Azim (ö. 1262) de 1243’te kaleme aldığı “*Zubdat al-Halap*” yapıtında, Cebel as-Sumuq’taki Suriye İsmaililerin bir kesimi kendilerine *al-Sufat* dediklerini yazmaktadır.

Hem İsmaililik hem Sufilik (tasavvuf) birbirine benzer yoldur. Ancak şunu bilmek gerekir; her İsmaili bir Sufidir, ama her Sufi bir İsmaili değildir. Sufilik bir bireysel ilgi iken, İsmaililik, kendi kuralları ve inanç özellikleriyle sosyal bir sistem oluşturan (toplumsal bir düzen yaratmış) bir batini yoldur. Bunun için İsmaililer asla kendilerini tam olarak, sufizmin genel esoterik karmaşıklığı içine batırılmasına izin ermediler. Onların Sufilik biçimi, İslamın diğer mistik tarikatlarından tamamıyla farklı kaldı.

İsmaililer, onları gözden düşürecek bütün çirkin adları ve sögü sözcükleri kullanan Sünni Müslümanların baş hedefiydi. İsmaililerin Sufilerle işbirliği yapması, onların potansiyel eğilimlerine uygundu. Sünni müslümanlar ve başkaları aynı deyimle de İsmailileri tanımlamışlardı. Bununla birlikte Franz Rosental sözü edilen kitabında (s.43) şöyle bir açıklama getiriyor: “İsmaililer üzerine, onları haşiş kullananlar olarak suçlama saldırılarının, etkili bir sözlü aşağılama olmasına rağmen, açıkça çok sık yapılmadığı, kaydedilmeye değerdir”.

6. c Suçlamalar ve Çirkin Adlandırmaların Hepsini Nizari İsmaililer İçin

Paul Jhonson “*Civilisation of Holy Land*”³⁹ adlı kitabında, “Haşişle yapacağı hiçbir şey bulunmayan bu mezhep hakkında çok saçma şeyler yazılmıştır” diyor. Yeterince merak edildiğinde, bu deyim Suriye İsmailileri için çok özel olduğu görülür. Oysa haşiş kullanan Sufi çevreleri benzer adlandırma ile tanınmamıştı. Nizari ve Mustali’lerin ayrı ayrı partileşmesinden sonra, Mustali’lerin Suriye’deki etkisi, Nizari’lerden daha az oldu. Bu nedenle Mustali kesimi de bu çirkin adlandırmayı rakip Nizari grubun üzerine yöneltti.

Halkın, doğal biçimde güçlülere çözüm bulamadığı zaman, doğaüstü bir açıklama uydurması şaşırtıcı değildir. Bir şeyden hoşlandıkları ya da hoşlanmadıkları zaman en uç noktalara giderler; yeni buluşlar yapar, olağanüstü masallar düzenler ve çeşitli yanlış adlandırmalarla hafif renklendirilmiş safça öyküler ortaya çıkarırlar. Mustali İsmailileri, Suriye Nizari İsmailileri tarafından *Camaat al-Amiriyya* olarak adlandırıldı. Mustali’ler de, rakip grubun *Camaat al-Nizariya* olarak tanınmasından hoşlanmadıkları için onları *Camaat al-Hashishiyya* (Haşiş kullanan cemaat) diye damgaladılar. Bir süre sonra 1130’da Mustali grup hemen tamamıyla Suriye’de gözden kayboldu, fakat onlar arkalarında *Hashishiyya* adını kaynaklara geçirdiler ve böylece 1123’ten beri, Suriye Nizari İsmailileri bu ad için genel bir kullanım oldu.

Batılı kronikçiler, gezginler ve Latin Doğu’ya gönderilen elçileri (envoys to the Latin East) Suriye İsmailileri için söylenen *Hashishiyya* terimini ödünç aldılar ve onu *Hashishin*, *Heysseessi* ya da *Haisasins* gibi telaffuz ettiler. Silvestre de Sacy, 19 Mayıs 1809’da Fransız Enstitüsü’nde, göreceli bir araştırma içinde bir sınırtışı olan “*Memoirs on the Dynasty of the Assassins and the origin of their*

³⁹ London, 1979, s. 211.

name” başlıklı bir konferans verdi. Basılmış ve ilk bilginler tarafından onaylanmış birkaç doğulu kaynaklara ek olarak, Silvestre de Sacy Arap elyazmalarının zengin Paris koleksiyonu üzerine ilgi çekmeyi başardı ve “herhangi bir kuşku olmamalı, dedi. Benim düşünceme göre, *Hashishi*’den (çoğl. *Hashishin*), bozulmuş *heissessini*, *assassini* ve *assissini* sözcüklerinin aslıdır. Arapçadaki *Şin* (ş) harfinin yerine, Latin dili kullanan bütün yazarlarımız tarafından *S* kullanılması bizi şaşırtmamalı; Yunan tarihçileri de *Sigma* ile değiştirdiler. Başka seçimleri yoktu. Bundan başka, *Şin* harfinin Fransızcadaki *Ch*’den daha az kuvvetli telaffuz edildiği gözlenmiş olmalı. Gerçekte, sorulan İsmaililere ya da Batınlara *Hashishin* denilmesinin nedenidir.”

Suriye İsmailileri için Haşîsiyya sözcüğünü kulaktan öğrendikten sonra, Haçlılar daha fazla yalanlar ileri sürdüler. Dava’larını ölüm-kalım mücadelesi olarak her an omuzlarında taşıyan İsmaili fedailerinin korkusuz davranışları, dünyalık ödüllerden başka birşey için yaşamlarını tehlikeye nadiren atan Haçlıları fazlasıyla etkilemişti. Haçlılar İsmaili fedailerinin cesaret ve yiğitlikleriyle yarışmakta başarısız oldular. Bunun üzerine onların savaşa girmeden önce haşîş kullandıkları propagandasını yaydılar. Ancak onlar, haşîşin neden olduğu sarhoşluğun, tehlikeli ve yiğitlik isteyen misyonlarını yerine getirmek ve sorumluluk yüklenmek için cesareti ateşleme eğiliminden doğan bir şiddetten ziyade, sadece bir çeşit tam vecd (çoşku) hali içerdiğini öğrenmeyi unuttular.

Franz Rosenthal yine “*The Herb: Hashish Versus Medieval Muslim Society*” (s. 42-43) yapıtında “Haşîşin, tehlikeli bir suikast misyonuna gönderilecek herhangi bir kimseyi göreve hazırlayan alalede bir uyarıcılık özelliklere sahip olmadığı ispatlanmıştır” diye yazmaktadır.

“*Encyclopaedia Britannica*” editörleri, “*The Arabs*”⁴⁰ kitabında “ölüm emrini uygulamadan ve şehitlikle yüzyüze gelmeden önce teröristlerin haşîş kullanma öyküleri kuşkuludur” biçiminde görüşlerini bildirmişlerdir.

Bosworth da “*The Islamic Dynasties*”⁴¹ yazısında şöyle açıklıyor: “*Assassin*’leri (suikastçıları) cesaret isteyen işleri yapmaya teşvik için hayaller gösterici uyuşturucu kullanıldığını anlatan Marco Polo ve diğerlerinin hikayesi gerçek İsmaili kaynakların hiçbirinde teyit edilmez.”

Batılı yazarlara benzemeyen müslüman yazarlar, baskıcı ve saldırgan ortamda inançlarını savunurken İsmaili *fedailerin* gösterdikleri gerçek özverili ruh hakkında hayallerini çalıştırmadılar. Kısacası onların mücadelelerini tanıma yerine, Haşîsiyya gibi o zamanki rahatsız edici yaygın deyimle damgaladılar. Buradan, 12.yüzyılın ikinci yarısında Haçlılar tarafından rastgele devşirilmiş çirkin *Haşîsiyya* adı, asıl olarak sözlü kanallar aracılığıyla, *Hashishin*, *Heysessini* yada *haisasins* biçiminde telaffuz edilerek geldi. Daha ilerilere bozularak gittiv e *Axasin*, *Accini*, *Assassini*, *Assacis*, *Ashishin*, *Assassini* olarak gelişti ve modern İngilizce “*assassin*” sözcüğünün doğuşuyla sonuçlandı. Daha sonra Batı’nın halk bilgisi ve edebiyatında abartının canlandırılması olan düzmece ve aşırı uydurma masallarla renklendirildi.

Bununla birlikte, Champagne Kontu Henry’nin 1194 yılında Suriye İsmaililerini topraklarını ziyaret etmiş olduğunu belirtmek yerinde olur. Kont orada, iki İsmaili *fedaisinin*, bir mutlak itaat örneği göstermek amacıyla İsmaili önderinin işareti üzerine, kendilerin yüksekçe bir kuleden aşağı attıklarına tanık olduğunu iddia etmişti. Bu olay batılı kaynaklarda, 13.yüzyılın sonuna kadar, *fedailerin* fedakarlık ruhu algılanmaksızın körü körüne ünlü oldu.

Bu şekilde, İsmaililer Batı’da, karışık birkaç masalın konusu olmuştu ve farklı söylemler içinde portreleri çizildi ve sonuçta onları *Assassins* olarak tanımladılar. Farhad Daftary “*The Assassin Legends*”⁴² kitabında bu konuda şu yargıya varıyor:

“Özet olarak, ortaçağ Arupalıları Müslümanlar hakkında çok az şey öğrenmişti. İsmaililer hakkındaki çok yetersiz bilgiler de, birkaç olağanüstü gözlemlerde ve Haçlı tarihleriyle, diğer batılı kaynaklarla yayılmış yanlış algılamalarda ifadesini buldu.”

7 . Hasan Sabbah’ın Alamut Yıllarından Son Birkaç Tarihsel Ayrıntı

⁴⁰ New York, 1978, s. 94.

⁴¹ *Islamic Survey*, series no. 5, Edinburgh, 1967,s. 128.

⁴² London, 1994, s.84.

Daha önce devrimci eylemler için hizmet vermiş *Dar al-Hicra*'lardan oluşan İsmaili Devleti, Selçuklu İmparatorluğu sınırları içindeki küçük devletler arasında özel yerini almıştı. Hasan Sabbah'ın yaşamının 1118'den sonraki yılları, asıl olarak, yaratmaya çalıştığı Nizari devletini sağlamlaştırmaya adanmış barışçıl yıllardır.

Daylam *Dai*'liğini sürdürürken Nizari toplumunun merkezi önderi olan Hasan Sabbah, Şirgir'in Rudbar'da ele geçirdiği kalelerin bir kısmını geri almış; İsmaili dava'nın yayılması Irak, Azerbaycan, Mazendaran, Gilan ve Horasan gibi pek çok bölgelerde yoğunluk kazanmış bulunuyordu.

Kaynaklar bu dönemin başarılarını, Sancar'ın Nizarilere göstermek durumunda kaldığı son on yıllık karşılıklı hoşgörülülük ve barışçıl ilişkilere dayandırmaktadır. Kuşkusuz bunda, yukarıda anlatıldığı gibi Sultan Sancar'ın yatağının başucunda bulunduğu, hançere saplanmış Hasan Sabbah'ın ölüm mesajının büyük etkisi olmuştur. Cuveyni, Alamut kitaplığında Sancar'ın *menşur*'ları ve buyrukları bulunduğunu yazmakta. Bunlarla Sultan Sancar'ın Nizarilerle uzlaştığı ve dostluk ilişkileri kurma yolları araştırdığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Raşiduddin, Kaşani, Hafız Abru vb. tarafından Farsça yazılmış diğer birçok kronikler, Sancar'ın kendilerine ait olan Kumis bölgesinin yıllık vergilerinden 3000-4000 Dinarlık payı Nizarilere verdiğini ve Girdkuh yakınından geçen yolcular-kervanlar üzerinden alınan yol pacını (geçiş parası) onlara bıraktığını söylemektedir.

Hasan Sabbah'ın, yaşamının son yıllarında –daha önce bu yönde ciddi girişimlerde bulunmadığı halde- Mısır'daki Nizari davasını yeniden canlandırdığı görülür. Bu girişimler sırasında 1221'de Nizar'ın İmamlık haklarını gaspeden Al-Afdal öldürülmüştür. İranlı yazarlar tarafından kullanılmış İsmaili kaynaklarına göre, bu suikast Halep'ten gönderilmiş üç fedayi tarafında gerçekleştirildi. Mısır'daki Nizari eylemlerinin uzun dönem sürmediğini görüyoruz. Ancak yine de bu süre içinde Nizariler ve Mustaliler kendi içlerinde Hafiziler ve Tayyibilere bölünmüşlerdi.

Hasan Sabbah 1124 yılı Mayıs ayında hastalandı. Sonunun yakın olduğunu anlayınca, Nizari toplumunun gelecekteki önderlik sorunu için çok önemli düzenlemeler yaptı. Önce Lamasar kalesinde bulunan Kiya Buzurg-Ummid'i çağırdı. Onu kendisine ardıl olarak Daylam *dai*'si e Nizari toplumuna başkan atadı. Arkasından Buzurg'a yardımcı olacak üç önemli kişiyi danışman yaptı. Danışmanlardan birincisi, Alamut'ta Hasan Sabbah'ı güç bir durumdan kurtarmış emekli bir asker olan Dihdar Abu Ali Ardistani'ydi. İkincisi Hasan Adam Kasrani, üçüncüsü ise 1125 yılında ölen Nizari kuvvetleri kumandanı Kiya Bajafar'dı. *Dai* Abu Ali'yi de İsmaili davasının yayılmasına ilişkin etkinlikleri yönlendirmek için seçmiş olan hasta Hasan Sabbah 1124 yılı Haziran ortasında epeyce ilerlemiş bir yaşta yaşama gözlerini kapadı.

Çok sıkı disiplinli, titiz ve sert bir yaşam biçimine sahip ve çalışkan; hem hasımlarına hem de yakınlarına eşit derecede ciddi davranmış olan Hasan Sabbah'ın yaşamı, kaleyi alışından itibaren Alamut'ta geçmiştir. Anlatılanların aksine Alamut'ta açıkta şarap içilmez ve müzik aletleri çalınmazdı. Hasan Sabbah iki oğlu ve bir kızı olan bir aile babasıydı. Hanımını ve kızını Girdkuh'a göndermiş; orada ikisi de yün eğirerek-iplik bükerek geçimlerini sağlıyorlardı. Alamut'a bir daha dönmediler. Oğulları Ustad Hüseyin ve Muhammed, ikisi de ölüm cezasına çarptırıldı; Muhammed içki içmekten, Ustad Hüseyin ise Kuhistan *dai*'sinin öldürülmesinden suçlu bulunmuştu. Ancak sonuncusunun, bir yıl sonra sonra katilin bulunmasıyla suçsuzluğu ortaya çıktı. Siyasi bir komploya kurban gitmiş bulunuyordu.

Hasan Sabbah, gerçekten iyi bir örgütçü, politik stratejist ve eşsiz yetenekte çok önemli bir insandı. Aynı zamanda hem bir düşünür hem de inançlı bir yaşama öncülük eden bir yazardı. Hasan'ın, felsefe ve astronomi öğrenimi gördüğü, inanç görevlerini yapmadığında, zamanını okumaya-yazmaya ayırdığı ve Nizari toplumunun işlerini yönettiği anlatılır. Daima Daylam *dai*'si olarak kalan Hasan Sabbah, ölümünden sonra gizli Nizari İmamının *hüccet*'i olarak saygı gördü. Hasan Sabbah Suriye'deki bağlantısı (vassal) ile birlikte İran'da Nizari devletini kurmuş. Güç zamanlarda Nizari toplumuna önderlik etmiş; bu toplumun ve Nizari davasının tartışılmaz önderi olmuştu. Ona Baba Sayyid-na (Baba Efendimiz) diye çağırılan Nizariler tarafından çok büyük saygı görmekteydi.

Rudbar'daki türbesi, Nizari İsmaililer için, Mogollar tarafından yıkılıncaya dek düzenli bir hac yeri olmuştur.⁴³

Diğer yandan, Henry Corbin'nin⁴⁴ dediği gibi: “İlk dönem İsmaililik ruhunda Hasan Sabbah'ın çok kuwetli kişiliği ardi; onu bizzat İsmaili tekstlerinden okuyarak tanımak gerekir. Çünkü başka yerlerde bu kişilik kasıtlı biçimde bozularak gelmiş bulunmaktadır. Onun oynadığı rol, İran'daki İsmaili 'kalelerinin' örgütlenmesinde herşeyin üstünde oldu. İmam Nizar'ın torununu, kendisine bağlı yandaşlarının (Hazar denizinin güneybatısındaki dağlarda bulunan) Alamut kalesine güence içinde götürmeyi başarıp başaramadığını burada sorun yapmayalım. Zira, her durumda, bir yerleşim olayı ardir; o da istisnai bir ruhsal taşınma ve yerleşmedir.”

8 . Hasan Sabbah ve Talimi Öğretisi

Erken Nizari İsmaililerin İmamlık öğretisine özel bir ilgi gösterdiği ve kuramsal özelliklerini burada odaklaştırdığı açığa çıkıyor. Hasan bin Sabbah İsmaililere Talimiye doktrinini (*Buyurucu/Eğitici öğretisi*) İsmaililere öğretti. Sünni gözlemciler, Alamut İsmaililerin yeni davayı (*al-dava al-cedit*) yansıttığı yönünde farklı bir izlenim geliştirdiler. Oysa yeni Talimi öğretisi, herhangi bir yeni öğretilerin mezhepsel formülasyonunu gerektirmiyordu; çünkü bu daha çok, İmam Cafer Sadık tarafından 'İlim öğretisi' olarak somutlaştırılmış, Şii İslam'ın temel ilkelerinin yeniden formüle edilmesi idi. İbn Tughri Birdi (ö.1470) “*al-Nujum al-Zahira fi Muluk Misr wa'l-Qahira*”⁴⁵ kitabında “Mısır'da Fatımi Halifeliği al-Muiz e daha sonra al-Mustansir Talim ilkelerini en geniş yaygınlıkta kullandılar”demektedir.

Demekki, Hasan bin Sabbah Talim öğretisinin temelini atan kimse değildi, fakat onu işleyip genişletti ve zamanın gelişimiyle eşit düzeyde Şii İslam 'İlim öğretisini' yorumladı. Ancak “*Cambridge History of Iran*”da⁴⁶ şöyle denilmektedir:

“Gözlemciler, eskisine zıt olan bir hareket ile birleşmiş bir 'yeni öğreti' olduğu ve buna şaşmamak gerektiği izlenimi edinmişlerdir. Ayrıca, eğer tamamıyla yeni bir sistem olmamış olsa bile, yine de İsmaililer arasında, doğrusu genel olarak Şiiiler arasında çoktan beri sürmekte ve geçerli olan bir öğretinin gelişimi ve yeni bir vurgu idi: Talim doktrinini, yetkin ve buyurucu bir öğretilerdir.”

Marshall Hodgson ise, “Hasan bin Sabbah tarafından özellikle geliştirilmiş olan bizzat bu Talim öğretisiydi; Hasan, tüm yaşamı ve davranış biçimiyle koruduğu öğretiyi keskin bir düşünsel araç durumuna soktu”demektedir.⁴⁷

Hasan Sabbah bu içerikle bir tanrıbilimsel (teolojik) risale yazdı ve adını “*Fusul-i Arba'a*” (Dört Fasil) koydu. Bu yeni İsmaili tezi idi ve onun tarafından İran dilinde yazılıp yorumlanmış bir deneme olarak, Talim öğretisinin tam geliştirilmiş bir biçimiydi. Bu birkaç yazar tarafından açıklanmış, özellikle de Şehristani tarafından özetlenmiştir. Aşağıda çevirisini erdiğimiz metinde görüleceği gibi, Hasan Sabbah Talim öğretisinde, içerik olarak, Tanrıdan İmama ulaşan mantık zinciri içinden bir halka olan Peygamber ile İmamın rolü üzerinde önemle duruyordu. Bu, İsmaili düşüncesine öylesine merkez oluşturdu ki, Horasan'daki yandaşları tarafından *Talimiyya* olarak tanınır oldu.

Birçok Sünni yazarlar, kendi edep anlayışları içinde hakaret dolu sözlerle Talim öğretisine saldırdılar. Abbasi yöneticileri de büyük tepki gösterdi ve tanınmış din bilgini Abul Hamid al-Gazali'yi (Ö.1111) kiraladı. Selçuklu baş veziri Nizamül Mülk'ün desteğiyle –ki onu Bağdad'da kurduğu Medreseye yüksek maaşlı müderris olarak atamış bulunuyordu- Gazali, “*Kitab fadai'ih al-Batiniyya wa fada'il al-Mustazhiriyya*” ve diğer yazılarında onu reddetmeye uğraştı. Wilferd Madelung'a göre, “Hasan

⁴³ Farhad Daftary, *Ismailis, Their history and doctrines*, s. 365, 366,367.

⁴⁴ Histoire de la Philosophie Islamique, s.142.

⁴⁵ Cairo, 1929, 4. ol., s.77.

⁴⁶ Ed. by J.A. Boyle, Cambridge, 1968, 5. ol., s.433.

⁴⁷ Marshall G.S. Hodgson, *THE ORDER OF ASSASSINS, The Struggle of the Early Nizari Ismailis Against The Islamic World*, Mouton-Graenhege, 1955, s. 53.

Sabbah'ın kendi öğretisi içinde İslama temelden sert bir meydan okuma vardı. Fatimi İsmaililiği gibi, o da Şeriatın sertliği ve yürürlükte, yani zorunlu görülen uygulanışı üzerindeki karşı iddialarında ısrarlı oldu.”⁴⁸

8. El- Şehristani'de İsmaililerin Batını Öğretileri

Yaşamının çoğunu doğum yeri olan Horasan'da geçirmiş. Selçuklu Sultanı Sancar'la yakınlık kurup onun sarayında büyük ilgi görmüş *Eşari-Şafii* din bilgini Şehristani'nin kafası tüm din ve felsefelere açıktı. Çağdaşlarından bazıları onun Nizari davasına hizmet ettiği ve sonra İsmaililikten döndüğünü ileri sürerler. Onun birkaç dine birden (co-religious) inandığı düşünülmektedir. Ayrıca uzun bir dönem İsmaili olan Nasiruddin Tusi (Ö.1274), babasının dayısının öğretmeni olan Şehristani'ye “*dai'ler dai'si*” diye hitap ederek, onun bir Nizari İsmaili olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁹ İsmaililer ve inanç öğretileri hakkında verdiği bilgiler, Şehristani'nin onları çok iyi tanıdığını, dolayısıyla Tusi'nin ona “*dai'ler dai'si*” demekle haklı olduğunu göstermektedir. Kitabını 1116 yılında tamamladığına göre Hasan Sabbah ile çağdaş olduğu gibi yaşıt da olabilir.

Şimdi önce Muhammed bin Abdul-Kerim el-Şehristani'in, *Kitab el – Milal*'indeki İsmaililerin inanç, düşünce ve siyasetleri üzerinde Şehristani'in tanımlamalarını aktaralım. Arkasından aynı yazarın Arapçaya özetleyerek çevirdiği Hasan Sabbah'ın *Fusul-i Arba'a* (Dört Fası) adlı yapıtının Türkçe çevirisini vereceğiz.

“...İmamlık babadan oğula geçer ve ismen atanarak birbirlerine ardıl olurlar. Mezhebin öğretisi aynı zamanda, ‘çağın İmamını tanımayan ve ona boyun eğmeyenler kafir durumunda ölürler’, koşulunu getiriyor. Bu İsmaililer, çağrılarını bütün zamanlara ulaştırıyor ve bildirimlerini her dilde geçiriyorlar. Başlangıçta, ilk propaganda ustası tarafından (*Hasan bin Sabbah kastediliyor. İ.K.*) yeni örtüsü giydirilmeden önce, öğretinin eski biçimlerinden sözedeceğiz. Genelde bu mezheplere ‘*Batınlık*’ bağlılarına da ‘*Batıniler*’ adı verilmektedir.”

“Öğretileri gereği, bütün dışsal (zahiri) biçimlerin bir içsel (batını) anlamda karşılığı bulunduğu ve her dinsel çıkışın mecazi bir yorumu (tevil) uygun olduğunu düşünüp, onaylayanlar için bu sıfat yeteri kadar adildir. Gerçekte onlar, bundan başka adlarla da çağrılır: Irak'ta *Karmati ve Mazdekler*, Horasan'da *Talimiyya* ya da sadece *Mulhida* (dinsiz, dinden çıkmış sapkınlar) gibi. Kendilerine gönüllü olarak İsmaili adını almış olanlar, onaylanmış kişi ve onun özel adının zorunlu kılmasıyla diğer Şii mezheplerden zaten ayrılırlar.”

“Eskiden beri Batıniler, öğretilerini eski Yunan filozoflarınınkilerle karıştırmış bulunuyorlardı. Yaratıcı hakkında inançları şöyledir: O ne vardır (yaratıcıdır) ne de yoktur (yaratılmıştır); ne bilgin (herşeyi bilen) ne cahildir; ne güç-kudret sağlar ne de güçten yoksun bırakır (mahrum eder). Diğer tanrısal sıfatlar konusunda söyledikleri de aynı biçimdedir.”

"Bu konuyu tam anlamıyla olumlu onaylama, onların gözlerinde, Tanrı ile diğer mecut varlıklar arasında bir çeşit topluluk yetişmiştir. Bu topluluk, kendileri için orada bulunan ve kendisi tarafından saptanan görüntü üzerine taşınarak ve antropomorfizme (insan biçimli tanrı inancına) aktarılır. Bu artık, onların nezdinde ya kesin kabul ya da yadsımadır.”

“İsmaililerin Tanrısı, aynı zamanda uzlaşmaz zıtlıkların tanrısı, muhalefet içinde karşıkarşıya kalmış elemanların yargıcı ve çelişkilerin yaratıcısıdır. Bu söylemlerine İmam Muhammed Bakır'a atfettikleri bir metin ile destek sağlamaktadırlar:

‘Bu sadece, Tanrının kendisine bilgin (herşeyi bilen) denildiğini bilenlerle bilimi tartışırken ve gücü sınanırken anlaşılır. Ona bilgin adından başka, eşit derecede kudret adı da verildi. Buradan anlamak

⁴⁸ W. Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, New York, 1988, s. 102.

⁴⁹ Farhad Daftary, *The Ismailis...*s.368

gerekir ki, kudret ve bilimin bağışlayıcısı O'dur. Bilim ve kudretle ilişkili olarak, biri veya diğeri Tanrıyı göstermeye hizmet eden kişilikler de kabul edilebilir gibi değildir.'

“Açıkça söylemek gerekirse deniliyor ki, İsmaililer tamamıyla tanrısal özden soydukları sıfatların/niteliklerin inkarcılarıdır. Bu, aynı şekilde Tanrının öncel sonsuzluğu, (ezeli, la prééternité de Dieu) üzerinde açıklamalarına kadar gider, yani Tanrı ne öncel (ezeli) sonsuzluk ne de rastlantıdır; sadece Tanrı Buyruğu ve onun Sözü (Logos, Kelam) bakımından öncel sonsuzluktan konuşulabilir. Şeylerin doğal kökeni ve Tanrının Yaratıcılığı konusunda ise sadece rastlantı olduğundan sözediyorlar.”

“Tanrısal buyruk, anlaşmada mükemmel olan İlk Akıl (l'intellect premier) ortaya çıkarttı, arkasından da bu akıl aracılığıyla “subséquente, ardıl, halef” denilen ve ancak tanrısal mükemmellikte olmayan Evrensel Ruh. Başlangıçtan itibaren Ruh (l'ame,can) akıl (l'intellect) ile birleştiren ilişki; döllenmiş insan çekirdeği (embryon) ile gelişiminin mükemmeliğine ulaşmış insan arasında, ya da yumurta ile kuş, çocuk ile babası arasında v ilişkiyle karşılaştırılabilir. Ayrıca buna eşit olarak, erkeğin kadınlı, ya da bir kocanın karısıyla ilişkisini düşündürebilir. Bu konuda İsmaililer şu açıklamayı veriyorlar: Ruh, aklın mükemmeliğine doğru kendisini harekete geçirten arzuyu hissettiği zaman, kendi noksan durumundan arzu edilen mükemmelliğe çekmiş olan bir harekete, aynı güçle gereksinimi vardı. Ancak onun sırası geldiğinde bu hareket araçsız olamazdı. Böylece evrensel ruhun itişti altında dairesel hareketler içinde oluşan göksel kürelerin doğuşu sonuçlandı. Bundan sonra varoluşu tamamlanan basit cisimler (les natures simples) oldu; onların hareketi sadece düz bir çizgi üzerinde ve daima Ruhun yönetimi altındaydı. Daha aşağılarda da madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanın kendisi gibi karmaşık cisimler-nesnelere (les natures composées) doğmak zorunda kaldı; tümü bünyelerinde özel ruhların birliğini taşıyorlardı. Bu özel ruhların arasında, bütün canlı varlıklar içinde göksel ışıkların akışmasını alacak özel bir yetenek tarafından, insanları seçkinleştiriliyor. İnsan dahi tek başına, makrokosmos'u (büyük evren) tamamıyla karşılayan bir mikrokosmos (küçük evren) oluyordu.”

“Yukarı dünya, herbiri bir evrensel cisim olan tek akıl ve tek ruhu algıladığına göre, öyleyse bu aşağı dünyanın dahi bir evrensel akıllı, bir birey görünümü altında içine alması gerekir. Bu sonuncusu, fiziksel yaratılış dünyası içinde tam gelişip olgunlaşmış ve yetkin yaşa ulaşmış bir insana eşdeğer olacaktır. Ona konuşan İmam (l'İmam parlant, İmam-ı natık) adı verilir; o Peygamberdir, ya da bir birey biçiminde evrensel ruh. Bu, henüz organları tam olgunlaşmamış, ama olgunlaşmaya giden yolda bulunan bir çocukla karşılaştırılabilir; hatta bir varlığın bütünselliğini oluşturmak zorunda bulunan bir embriyon ya da erkek (tohumu) ile birleşen dişi (yumurtası) ile kıyaslanır. Evrensel ruhun bu temsilcisine ‘Öz ya da Temel’ adı erilir ve İmamın mirasçısının adlandırılması da buna benzetilmektedir.”

“İsmaililer, şu türden tartışmaların izleyicileridir: Gökler ve basit cisimler, aynı şekilde evrensel aklın ve ruhun istemi altında hareket ederler, yine benzer şekilde ruhlar ve tek tek bireyler, Peygamber ya da vasisinin onlara yaptıkları baskı hareketine boyun eğerler. Bu, bütün zaman içinde ve yedili düzene bağlı devirlerle (sürüp gider). Devirlerin sonuncusunun sonuna ulaşıldığı zaman; yasal zorunlukların kaldırıldığı, din kuralları ve kurumlarının ortadan kalktığı Kıyamet (Yeniden Diriliş, la Résurrection) yaşanır. Gerçekten, bağlantılı buldukları göksel hareketler gibi dinin yasaları ve kurumlarının da, yetişkin bir ruhu son anına, yani mükemmelliğe doğru götürmekten başka bir hedefi asla olmadı. Bu mükemmellik o ruh için, sadece aklın aynı yükseklik derecesine ulaşması olayında, kendi eylem modunu onunkinin düzeyine yükseltmek ve onunla birleşmekten ibarettir. *Büyük Kıyamet* (Grande Résurrection) dedikleri işte budur. O zaman, göksel küreler ve ayın altındaki dünyasal öğelerden oluşmuş birleşik cevherleri kaynaştıran bağların koparıldığı görülür. Derken gökler yarılr, yıldızlar birer toz zerresi gibi yayılır. Yeryüzü görünüm değiştirir; o artık yer değildir. Gökyüzü, üzerine mühür vurulmuş yazı parşömeni taşıyıcısı biçiminde üstüste katlanır. Bu dünyanın yaratıkları adil olarak yargılanır; iyiler e kötüler arasında, Tanrının sadık kulları ile isyancılar arasında ayırdetme işlemi yapılır.”

“Gerçeğin kendisinden doğan özel cisimler evrensel ruhla; yanlıştan doğanlar ise, yoldan şaşmalarının ve sahtekarlıklarının faili olan şeytanla birleşir. Her şeyde iki zaman vardır: Biri hareketten dinlenmeye geçirir ve o yaratılış anıdır; diğeri dinlenmeden sonsuzluk anına götürür ve o mükemmeliğin zamandır.”

“İsmaililerin gözlerinde daha da fazlası vardır: onlar için, ticaret, yerleşme, bağış-vakıf, velilik, boşanma, yaralama halinde tazminat, öldürme halinde kısas ve kan bedeli ödemeyi konu alan hiçbir statü, ne bir reçete ne dinsel kurum yoktu ve ne de Şeriat’a (din hukukuna) başvuru. Onlara göre, bu gerçeklerin hiçbiri, evrenin dengesi içerisinde karşılığı bulunmadan varolamaz ve bu evrensel denge rakamsal ilişkiler, aynı zamanda adli raslantılarla açıklanır. Bu konuda kural, eğer Dinsel hukuk (Şeriat) varsa, onun doğasıyla açıklanmasıdır. Bir ruhsal doğadan oluşmuş varlıkların (Eons) çoğunluğu ve tanrısal buyruktan (la parole dine, tanrısal söz) çıkıp katılan varlıkların (Eons) bizzat kendileri, bedensel doğanın (de nature corporelle) dinsel yasaları ve yaratılışın sonuçlarıdır. Harfler ve sözcükler, benzer bileşimlere, bedenlerde ve biçimlenmelerde gözlenenlerinkine koşut olanlara uymaktadır. Üstelik harfleri birleştiren, ayrı tutan ve sözcüklere dönüştüren bağ, basit kuralları ve (öz, ceher) maddeden, aşağı dünyanın karmaşık vücutlarına ayrılmış olanları birbirine bağlayanla aynıdır. Alfabenin harfleri, onlar bile, dünyaların dengesi içinde, karşıtlarına sahiptirler: Karşıtlık, bu harflere özelliğini veren doğada ve doğal özelliğin, insanların ruhları üzerinde uygun etkileme içinde oluşur.”

“İmamların yüksek eğitiminden yayılan sözcükleri, bu yaratılmış yeryüzünün doğal niteliklerinden çıkarılanın vücutlarınınin aynıysa olduğu (halde), ruhların gıdasını yapan akı, harflerin kullanım alanında aramak gereklidir. Özet olarak, her yaratığın yaratıldığı andan itibaren kendi beslenme ögesini (gıdasını) getirmesi Tanrının buyruğudur. Bu, ayrılıkçılığı harfler ve simgelerin sayısal uyumlarına yaklaştırmaya götüren evrensel bir denge fikridir. Başka bir söyleyişle onlar, Fatiha (Başlangıç) suresinin girişinde, bazan yedi ve bazı kere oniki öğeden oluşmuş ve karşılıklı üç dört sözcüğe sahip cümlelerin iki üyesinden ibaret İslam inancının açıklanmasında Tanrı adının ifadesini bulanlardır.⁵⁰ Bir üye içinde tam yedi öge taşınırken, bir başkasında sadece altı; ayrıca onikiye eşit olan harflerin (sayısal değeri) cümlelerinin ikinci kısımları için aynıdır. Kısacası onlar, Kuran ayetlerini böyle bir dinsel yoruma bağladılar. Bu yorumda hiç de akla yatkın espri bulunmuyordu...”

"Bu bilgilendirme yöntemi dahi okulları kadar eskidir. Kozmik simetrikler bilimine akıf olan, insanları kendilerinin farklı görünüşleri e durumlarının ayırdına armaya götüren yol üzerinde rehber olabilecek bir İmama bağlanılması gerektiğine inandıklarından, bütün zamanlarının yapıtlarını birleştirdiler.”⁵¹

8. a Şehristani’de Hasan Sabbah ve *Fusul-i Arba’a* (Dört Fasil)

“...Bununla birlikte, yeni davanın yayıcılarını oluşturan Nizari İsmaililer, Hasan Sabbah’ın kendisini izlemeleri için davet ettiği bu akılcı yargılama yöntemiyle kendilerini (diğerlerinden) ayrı tuttular. Gerçekten de öğretisini, olmayacak biçimde akılcı yargılarla sınırlayan Hasan Sabbah, savaşçıların desteğini aramayı ve güvenli kalelerin surların arkasında kendini sağlama almayı çok iyi düşündü.”

“Hasan Sabbah’ın Alamut kalesine ilk kez olarak çıktığı tarih Hicri 483 (1090) yılının Şaban ayıdır. Daha önce o, İmamının oturduğu ülkeye kendisini göndermiş olan sürgündeki birini tanımış (*İran’da göreli baş dai Abdul Malik el-Attaş’tan sözedilmektedir; ancak El-Şehristani’nin ona 'bir sürgün'*

⁵⁰ “Fatiha Suresinin yedi ayetten oluştuğu ve bu nedenle al-sab’ al mathani (yediye katlanmış rulo) denildiği İslam sözlüğünde özel yeri olan bir olaydır bu. Özellikle, beş manto kişininin, yani Ehlibeyt in adlarını oluşturan harflerin sayısal değerinin théosophique-tanrısalbilgelige ait toplamıyla (Muhammed, Ali, Fatima, Hasan ve Hüseyin sözcüklerinin toplam 583 tutan harflerin sayısal değeri, Fatiha suresininki gibi son analizde yedi rakamı bulunur’ diye açıklama getiriyor J-Claude Vadet.

⁵¹ Muhammed bin Abd al-Kerim Al-Shahristani, , *Kitab al – Milal, Fransızca Çev. Jean-Claude Vadet, Les Dissidences de l’Islam, Paris-1984, s. 311-315)*

demesi, Fatımi propagandist dai'lerinin de bölgede iyi karşılanmadığını gösteriyor. İ.K.) ve ondan çağdaşlarının ruhuna uygun bir yöntemle vaaz verme tarzı üzerinde dersler almıştı.”⁵²

“Hasan Sabbah doğduğu ülkeye, İran'a dönünce; dai'liğinin başlangıcından beri, bütün dünya çağları içinde yöneticilik yapabilmesinden kuşku duyulması ve yalan söylemesi olanaksız bir İmamı seçmeye oradakileri davet etme görevini üstlendi. Ona göre, Peygamber'in kendisiyle kurtuluşa çağırdığı inancın amacı, bütün diğer İslam mezheplerinden ayrılmalıydı; diğerlerinden farklılığı, bu mezhebin içinde kesinlikle İmamın bulunmasıydı. İşte bu düşünce onun teolojisine derinlik veriyor ve eserlerinden uzunca bir yorumu, Farsça kadar Arapça olarak da bizi, kadere bağlı biçimde bu yazıyı yazmaya götürüyordu.”

“Kendi adımıza biz, onun Farsça eserlerinin birinden özel bir pasajı Arapçaya çevirmekten memnuluk duyuyoruz. Bu durumda, çeviri tüm ayıplamaların korunağında kalıyor; çünkü bu yalnız, Tanrının rahmeti ve ancak onun yardımıyla mümkün olan gerçeği izleyen ve yanlıştan ayıranlara, sadakatla söz verıştır. Hasan Sabbah'ın özgün olarak Farsça yazıp, vaazlarının başına koyduğu “*Dört fasıl*” ile başlayacağız. Aşağıda Arapça (*kuşkusuz burada Türkçe İ.K.*) çevirisini bulacaksınız.⁵³”

“Bu fasıllardan birincisinde⁵⁴ Hasan Sabbah şu düşünceyi sergiliyor: Ulu Tanrı'ya dair sahibolunan uygun bilgi hakkında sadece iki tarzda söz söylenebilir: Bu bilginin, yalnızca aklın ve hiçbir öğretmenin eğitimi (*talimi*) yeterli gelmeden oluşan bir sınavın sonucu olduğunu onaylayabiliriz. Ya da akıldan ve alışılmış düşüncelerden bağımsız olarak gerçek bir öğretmen (*muallimin sadık*) eğitiminin son derecede gerekli olduğu savunulabilir.⁵⁵”

“Oysaki, eğer seçeneklerden birincisi için konuşuluyorsa, bir başkasının aklına ve ondan yayılan yansımalara aynı hakkı yadsımanın hiç bir anlamı yoktur. Gerçekte, aynı şey aracılığıyla onu eğitmeden bu hak onun için reddedilebilir; o kadarki bu red ve inkarcılığın kendisi eğitimin değerini oluşturur; sadece mutlak gereksinimi kanıtlayabilir ve orada bir diğer kimseden eğitim alacak başkaları da bulunacaktır. Hasan Sabbah'ın gözünde, bu seçenek kaçınılması mümkün olmayan bir şeydi ve o, bu amaçla, kendisinin veya başkasının tutulan bir fikrinin kabul edilebilirliği ya da bir fikrin açıklanabilirliğini gözlem altına alıyordu. Öyleyse bu birinci kısım, insanların kişisel adaletini ve aklını savunanlara karşı yöneltilmişti.”

“İkinci kısımda (fasıl) ilk kez; bir mürşide-öğretmene başvurma gereksinimi tanıyıp, onlardan herhangi birine tutunmak yeterli midir? yoksa gerçek bir öğretmen seçimi yapmak mı gereklidir?

⁵² Öylesine yetenekli bir propagandacıydı ki Hasan Sabbah, onun hayallerini yıkmak ve bir söylenceler halkası Alamut'a yerleşmesini önlemek için herşey yaptı. Ancak halkın hayal gücü (muhayyilesi), Alamut sözcüğünü oluşturan hecelere etkili bir mistik tanımlama yüklemiş ve Hasan'ın arkadaşlarının sayısının sadece yetmiş kadar olduğu anlatmıştır. J-C, Vadet.)

⁵³ Biz de kendi adımıza, Hasan Sabbah'ın Nizari öğretisini, Jean-Claude Vadet'nin Kitab al – Milal üzerinde yaptığı Fransızca çalışmasından (Les Dissidences de l'Islam) Türkçeye çevirmekten memnuluk duyuyoruz. Marshall G.S. Hodgson, *THE ORDER OF ASSASSINS, The Struggle of the Early Nizari Ismailis Against The Islamic World*, (Mouton-Gravenhage) Netherland,1955) adlı yapıtının sonuna koyduğu *Haft-ı Bab-ı Baba Sayyidna* çevirisine, Şehristani'nin bu yazısını “*Hasan-i Sabbah's Doctrine*” başlığıyla eklemi yapmış. Ve A. Fahmi Muhammed'in Arapça baskısından (*al-Milal wa-n-nihal, ash-Shahristani* ö.1153, Cairo,1948: vol.I, s.339: Nizariler hakkında), iki eski İngilizce çeviriyle karşılaştırarak çevirdiğini söylemektedir. Ancak metnin Fransızca çevirisi, G.S. Hodgson'unkinin alabildiğine serbest ve hatta kısaltılmış olduğunu gösteriyor. Başlangıçtaki bu birkaç paragrafın İngilizcesini Türkçeye aktarırsak daha anlaşılacaktır:

“Hasan Sabbah davasını ilan edince, arkasından yeni davanın partizanları bu yoldan çekildiler. Onun sözleri zorlayıcı olmakta başarısız kaldı, fakat o insanların yardımını sağladı ve kalelerde kendisini sağlama aldı. Önce Hicri 483 yılı Şaban ayında Alamut kalesine çıktı. Bu olay kendi imamının ülkesine gitmesi ve ondan çağdaşlarına davasını nasıl anlatması gerektiğini öğrenmesinden sonraydı. Böylece o geri döndü ve herşeyden önce halkı her çağ içinde zuhur eden güvenilir bir imamı seçmeğe, bu görüş noktasıyla kurtarıcı mezhebi diğer mezheplerden ayırdetmeğe çağırdı: kendilerinin bir imamı vardı, diğerlerinin ise yoktu. Bunun hakkında söylediği tekrarlamalardan sonra, onun konuşma ve tartışmasının özeti, Arapça yahut Farsça olarak başladığı yerde sona ererek tam buna göre küçülüyor(?). Biz Hasan Sabbah'ın Farsça yazdıklarını Arapça anlatacağız ve bilgi verene bağlı olanları ayıplamayacağız (no blame attaches to a reporter). Gerçeği izleyen ve hatadan kaçınan kimse iyi yardım alır; Tanrı yardım edendir ve koruyandır.” Yeri geldikçe başka örnekler vereceğiz.İ.K.

⁵⁴ Doğu İsmaili geleneğinin koruyamadığı bu yapıt birbirini izleyen dört risale halinde düzenlenmişti.J-C, Vadet.

⁵⁵ Bize göre Arapça *Muallimin sadık* olarak kullanılmış da olsa doğrusu, aydınlatıcı anlamıyla bir ‘Mürşid’ sözkonusudur. Ancak bu mürşid onu gerçek öğretmen olan İmama götürecektir. İ.K.

sorusu soruluyor.⁵⁶ Herhangi bir öğretmeni izlemeye hazır olduğunu bildiren kimse, aynı şekilde, başkası için aynı hakkı reddetme yetkisine çekiliyordu. Doğrusu kendisi için o, sadece gerçek öğretmenin adına reddedilebilirdi, çünkü onun yanında kendisine gerekli güvenceleri bulabilecektir. Bu fasıl, Hadis yandaşlarıyla (Sünnilerle) mücadeleye yöneliktir.”

“Üçüncü fasılda Hasan Sabbah, ilk kez bir müşhidin gerekliliğini ortaya koyup, kendisinden hemen eğitim almak için ilk fırsatta onu bulmalı ve onu üstad tanımalıdır; yoksa, tersine ilk gelmiş olan, yani gerçek kimliği bilinmeyen ve doğruluğu iyi anlaşılmayan bir adamın yanında eğitilmek mümkün olur mu?, diye soruyordu. İkinci varsayım (hipotez), bir öğretmenin (müşhidin) varlığına inanan Sünnilerin durumuna ve ancak kendisine yol açan bir rehberin aracılığıyla çıkış bulabilen kimsenin durumuna geri döndürebilirdi. Zira bir atasözünün ifade ettiği gibi, ‘bir yol arkadaşının seçimi, izlenmek istenen yol seçiminin önüne geçmeli’, diğer bir söyleyişle, ‘yoldan önce yoldaşını seçmelisin.’ Bu fasıl da Şiiliğe bir reddiye olma yöneliktir.”

“Dördüncü fasılda Hasan Sabbah, insanlığın genel olarak iki büyük bölükten oluştuğunu gösteriyordu. Bir bölümü, Yüce Yaratıcı’dan almak istedikleri bilgi içinde, gerçek bir müşhitten geçmeyi bileceklerini kabul ediyor. Bu gerçek öğretmen hakkında yaptıkları kimlik saptama ve tanımlamaya göre, kendisinden almak istedikleri eğitim üzerinde, zorunlu olarak öncelik vermeleri gerektiğine inanıyorlardı.”

“Diğerleri ise, nitelikli ya da değil, herhangi bir öğretmen tarafından eğitilmeyi kabul etmektedirler. Oysa, önceki mantıksal önermelerden onun çıkardığı sonuç; akıl birincilerin yanındadır. Öyleyse onların başlarında olan kimsenin (celui qui est a leur tete), gerçeğin seçimini yapan bütün insanların başkanı olması gerekir. Karşıt durumda olan hatalı bir fikrin seçimini yapmış olan ikincilerdir. Onların başlarında yer alan şefler de ancak hatanın öğretmenleri olabilirler.”

“Hasan Sabbah bu yöntemle, gerçeği bilen insanın genel bilgisine, aynı gerçeğin yardımıyla ulaşmanın mümkün olduğunu da iddia ediyor; sonra bu gerçeği elinde tutanın yardımıyla gerçeğe gitmekten ibaret olan ayrıntılı bilgi çevresine geliyordu.⁵⁷

Hasan için, bu iki aşama hiç bir durumda kusurlu bir dönüşümü biçimlendiremez; sadece yoksulluğumuzun tanınması olan gerçeklik e bu aynı yoksulluğu bize bir gereksinim yapan, yani gerçekliği elinde tutan kişilik biçimlendirebilir.”⁵⁸

“Bir kere de şöyle kanıtlamayı deniyor: düşkünlüğümüz bizi, bu sefaletimizin oranını bize sırasıyla tanıtan İmamın bilgisine götürüyor. Hasan Sabbah’a göre, gerekliliğin varlığını –ki varlık kendiliğinden gerekliliktir- belirlerken, başka türlü hareket edilmez. Ancak olası şeylerin içselliğinde (batını yanında) varolan olasılık oranını belirlemeye götüren bu sonuncusudur.”

“Hasan Sabbah için, tanrısal birlik (tevhid) bilimi, bu akılcı yargı yöntemiyle her noktada karşılaştırmalı bir yol izlemektedir.”⁵⁹

“Öyleki Hasan Sabbah’ın Fasıllarının her biri, ya öğretilerine bir giriş ya da rakiplerinkine bir reddiye içermektedir. Bununla birlikte yapıtının büyük bölümü eleştirilerden (reddiyelerden)

⁵⁶ Demekki Hasan Sabbah’ın eğitimi, yeni kuramın ekseni, İmam’ın en büyük öğretmen yapılmasını içeriyor. Garip bir çelişkiyle dikkate değer olan o ki, İmam’ın gizliliği hakkında iyi bilinen söylence ya da bizzat kendisinin vekili (vasisi) olduğu ve uzun dönemde bunun kalımsal olarak sürdürüleceği gizli bir İmam’ın yönetimi arasında tereddüt eden Hasan Sabbah, hiçbir zaman eylemde İmam’ın gerçek kimliği üzerinde açıklama yapmadı. J-C, Vadet

⁵⁷ “Gerçeğin varlığına ilişkin” bu tanımlama ile Hasan Sabbah, tartışmayı felsefe alanının dışına taşıyor. Buradan, çok sık olarak gönderme yaptığı düalizm içinde gizlenmek isteği görülüyor. J-C, Vadet.

⁵⁸ Marshall Hodgson’un çevirisinden: "Hasan, özet bir bilgi içinde bizim gerçek aracılığıyla gerçek (kişiyi) tanınamıza neden olan bir yöntemdir bu, diyordu; ondan sonra biz, ayrıntılı bilgi içinde gerçeği gerçek kişi aracılığıyla biliyoruz; öyleyse bir tartışma devranı (dönüşümü) gerekli değildir." Burada o 'gerçeği', yalnız gereksinim ile ve "gerçeği elinde tutanı" ise ihtiyaç duyulan kişi olarak tanımlıyor. İ.K.

⁵⁹ Hodgson’un çevirisinden: "Hasan, tevhide (Tanrı birliğinin bildirimine) giden yol, bu yoldur; bir oktaki kuş tüyünün bir kuşun tüyüne karşı dengelenmesi, dedi." İ.K.

kuruludur. Bunu yaparken anlamsız biçimde akıl yürütmeler ya da birbirine aykırı fikirlerden yanlışın kanıtını (une preue d'erreur) ve onların uyuşmasından doğrunun (la vérité) yararına bir kanıt göstermekten ibaret olan tümevarım yöntemini kullanmıştır.”

"Doğru ile yanlış ya da yine özsel olan ve olmayan arasında Hasan Sabbah'ın yapmak istediği ayırdetmeyi yükselten aynı işlemdir. Akılcı yargı, dünyanın yanlış ve doğru arasında paylaştığını ve biri ile diğeri, kendi ayırdedici özelliklerinden elde ettiklerini ifade etmekten ibarettir. Doğru birliğin özelliklerine, yanlış çokluğunkine sahiptir. Oysa, yanlış kişisel adalet meyvası olurken, birlik sadece bir gerçek öğretmenin (mürşidin) eğitimiyle oluşur. Bu eğitim (*talim*), dinsel bir topluluğun varoluşuyla birlikte, topluluk ise sırayla İmamın varlığıyla yürür. Tam aksine bireysel adalet, sonuca giden yolda pek çok önderlerin adaletiyle gelişen çeşitli mezheplerin varlığıyla uyuşmaz değildir."⁶⁰

“Hasan Sabbah doğru ile yanlış arasında varolan ilişkilere dair yaptığı incelemede, onların arasında herhangi bir görünüş altında benzerlik ve bir başka görünüş altında benzemezlik bulunduğunu gösteriyor; herbiri iki görünüşe elverişli olan doğru ve yanlış, iki zıt uçlarıyla bir karşıtlıklar çifti biçimini almalarına rağmen, yine de, diğer iki uçlarıyla birbirlerini düzene soktuklarını vurguluyordu. Hasan Sabbah bu kuraldan, sırayla işleyip tartıştığı tüm soruları tarttığı bir terazi-dengeleme (la balance) oluşturuyor. Ayrıca İslam dininin açıklamasını yapan söylemleri bu teraziyile ölçtüğünü iddia ediyordu. Ona göre bu söylemler etkili biçimde, yadsıma ve onaylama ile yapılmış; ya da eğer bir yeğleme yapılırsa, bir istisnanın katıldığı yadsımayla düzenlenmiştir. Zira o, Hasan Sabbah için, yanlış bir yadsıma nesnesi olmak zorunda kalan şeydi; oysaki bunu doğrunun özünü onaylamanın alıştırılmasında aramak gerekir. Burada söylenmek istenen, terazi ya da dengeleme ölçütünü, iyi ile kötü, doğru ile yanlış e bütün diğer şeylere dahi biçim veren bu karşıt çiftlere onun kendi uygulama biçimiydi. Hasan Sabbah'ın özgünlüğü, bütün tartışma konusu için, eğitici bir büyük öğretmenin (mürşidin) gereksinimi kuralına uyulmasıydı. Buradan o, tanrısal birliğin (tevhid) olabilirliğini çıkarıyordu; şöyleki, tanrısal birlik, eşit derecede peygamberliğe de uygun düşüyor ve bu sonuncusuna (peygamberliğe), ancak İmamlığı dahil etmek koşuluna bağlı olarak, tamamıyla Tanrı adı uygun düşebilirdi. Hasan'ın teorilerinin uzandığı en uç nokta böyleydi.”⁶¹

“Genel durumda Hasan Sabbah, yandaşlarından sade kalabalığın böyle bilimsel incelemelere dalmasına engel oluyor. Onlara, bütün eski yapıtları, hiç olmazsa kendi iç dünyalarını etkileyecek ve bilgileri bir bütünlük içinde düzenlemiş bilginlerin mükemmellik derecesi üzerinde durmasını bilecek olan, kendi elit çevresinin okumasını ve öğretmesini öngörüyordu. O, ayrıca yandaşlarının, basit olarak, sadece Muhammed'inkinden başka Tanrı bulunmadığı inancı ve onaylamaları ötesinde teolojik tartışmaların içine girmesini yasakladı.”

“Çünkü onlar, sadece zihinlerinde ya da onu anlamakta kafaları karışan herkesin konuya ilişkin algılamalarında varolan bir Tanrıya hizmet etmelerinden (dolayı) hasımlarını ayıplamaya başlardı. O zaman Yaratıcı hakkında, örneğin o tek mi yoksa çok mu, bilgin mi cahil mi, güçlü mü güçsüz mü olduğu üzerinde onların düşüncelerini anlamak için sorular sorulması boşunadır; doğrusu sadece aşağıdaki yanıt alınabilmelidir:

⁶⁰ Sünniliğin karşıt şeriat yargıları, Hasan Sabbah için, bu sonuncusunun hatalı bir kanıt olduğu üzerinedir. Hasan'a göre, probabilizm'de (bir öze dayanan hertürlü düşünsel ve inançsal görüşü haklı gören, saygı duyan dinsel görüş-olasılıkçılık) olasılık, bizzat onunla öz gereksinimin kesin karakterini ortaya çıkaran tam gerçeklik değildir. Gazali, Hasan Sabbah'a akılcı yargılama konusunda şu soruyu karşılık veriyor: “Matematisel sayılar mutlak kesinlik karakterine sahiptir. Eğer Şeriat fıkıh bilginlerinin akıl adına sürdürdükleri araştırmalar aynıysa bu karakterde olsa, onlar arasındaki farklılık nereden gelirdi?” J-C Vadet. Son cümlelerin Hodgson'un çevirisi: "Fakat düşünce yansıması (reflexion) çeşitli mezheplerle olur, mezhepler de başkanlarıyla birlikte." Şehristani, Hasan Sabbah'ın bu yapıtını özetleyerek Arapça'ya çevirdiği gibi, pek çoğuna reddedici bir eleştirel yaklaşım içinde kendi karşıt görüşlerini sık sık metnin içine sokuşturmuştur. Bu da onlardan biridir, ancak Hodgson'un çevirisiyle ne hale geldiği görülüyor. İ.K.

⁶¹ Son iki cümlelerin Hodgson çevirisi: “Ve tevhid, tevhid ve peygamberlik beraberdi eğer o tevhid ise, (yoksa değil); ve peygamberlik, peygamberlik ve imamlık birdi, eğer o peygamberlik ise (yoksa değil). Onun (Hasan Sabbah'ın) tezinin sonu buydu.” Her iki çeviride de karmaşıklığa sokulmuş olan söylem şudur: Tevhid, Tanrı ile peygamberin birliğidir; aynı şekilde peygamber ile imam da eşit düzeydedir ve böylece ancak üçü birliği (tevhid) oluşturur. Günümüz Alevi-Bektaşilerin “Allah-Muhammed-Ali” birliği aynı inancın kanıtısal yansımasıdır. İ.K.

'Benim Tanrım Muhammed'in Tanrısıdır ve Tanrı O'nu (size) yol göstereceğini diye gönderdi' (Kuran, LXI 8?). Öyleyse, Tanrıya götürülen yolu öğreten Peygamberi dinlemek gerekir."⁶²

"Bu ayrılıkçılarla, önde gelen önermeler temelinde defalarca tartışmaya girmek durumunda kaldım. Onlar asla şu değişmez sorunun ötesine geçmiyorlardı:
'Sefaletimizin gereksinim duyduğu kişi tesadüfen sen mi olacaksın? Dudaklarından dökülen bu sözleri dinlemek zorunda mıyız? Gereksinim duyduğumuz müşridi (öğretmeni) senden mi yapalım?'"

"Sık sık gerçek öğretmen zorunluğu maddesi üzerinde bir ayrıcalık yapıyor ve şunları soruyordum:
'Öyleyse, mutlak gereksinim duyduğumuz bu adam nerededir? O bana, teolojide inanmanın gerekli olduğunu söyleyecek mi? Ve bana algılanabilirlik-anlaşılabilirlik kuramının adil olduğunu bana tanımlayacak mıdır? Zira sonuçta, bir öğretmen bizzat kendisi için araştırma yapmaz, ama öğrettiği bilimler için yapar. Oysa, sizin alışkanlığınız bilimin kapısını kapatıyor, usluca kabullenme ve kulluk öykünmesinin kapılarını açıyor; düşünen hiç bir kimse bir öğretiyi, onun nüfuzunu yerinde denemeksizin kabul edemez ve üzerinde hiç bir işaret görmediği yola bağlanamaz."⁶³

"Bütün bu tartışmanın ilkeleri sadece tahmini hükümlerdir ve onların sonuçları boyun eğme bir kabuldür, ama Kuran ayetinin söylediklerine de harfiyyen uygundur: 'Tanrınıza andolsun ki, kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkların hakemliği için sana başvurup, sonra da verdiğin kararlara, içlerinde bir kuşku duymaksızın, tam anlamıyla boyun eğmeyenler gerçek mümin olamazlar (Kuran, LXV).'"⁶⁴

62 Hodgson çevirisinden: "Hasan Sabbah partizanlarıyla teolojide, bizim Tanrımız Muhammed'in tanrısıdır diyerek, fazla ileri gitmedi. Sonra, burada biz duruyoruz dedi, fakat siz, bizim tanrımız aklımızın-fikrimizin tanrısıdır; her akıllı insanın aklı-fikri her neye götürürse (oraya gider), diye konuşuyorsunuz. Eğer, Ulu Tanrı hakkında ne diyorsunuz? O var mıdır yok mudur? Tek midir çok mudur? Bilgin midir ve güçlü müdür yoksa değil midir? sorularından biri sorulsaydı, yalnızca şu yanıt verilebilirdi: Benim Tanrım Muhammed'in Tanrısıdır; O habercisini elçisini, rehberlik için gönderendir; haberci de ona giden yolu gösteren kimsedir." İ.K.

63 Abdülkerim Şehristani'nin bu son değerlendirmesinden onun gerçekten bir İsmaili dai'si olup, sonra bu yolu tartışarak bıraktığını çıkarabiliriz. O, Hasan Sabbah'ın algılanabilirlik-anlaşılabilirlik kuramına karşı çıkıyor. Din biliminde somut anlaşılabilirlik, nesnellüğün değil, sadece inanmanın gerekli olduğunu söyleyerek İsmaililiği terkettiğini anlıyoruz. Ancak inceleyip özetlediği kitabına rağmen, Hasan Sabbah'ı "öğrettiği bilimler için değil de bizzat kendisi için araştırma yapmakla" ve "bilimin kapısını kapatma alışkanlığı" getirmekle suçlaması anlaşılır bir davranış değildir. Belli ki Şehristani, Şeriat ilimleri dışına çıkılmasını "bilimin kapısını kapatmak" gibi görüyor ve ona inananları "kulluk öykünmesi" içine sokuyor. Oysa kendisi sarayına girdiği Selçuklu sultanı Sancar'a (ö.1157) kulluk yaptığını unutmüş görünüyor. Şehristan'da doğduğu için daha çok bu toponymikon (yeradı) ile tanınmış olan Şehristani Harezmsahlardan hanedanının ilk zamanlarında 1116 yılına değin Harezm ülkesinde yaşadı. Bu tarihte bitirip telif ettiği, İslam içindeki dinsel ve felsefi kümeleşmeler, mezhep ve tarikatlarla birlikte milletleri anlattığı *El-Milal ve El-Nihal* yapıtı dolayısıyla Harzem'in kısıncı aşırı dindar tarihçi-bilginleri onu yönetime ihbar etmişlerdi. Her ne kadar felsefeyle uğraşmakla suçlanmış olduğu biliniyorsa da; batınlığından, dolayısıyla Hasan Sabbah ile ilişki kurmakla suçlandığı açıktır. Olasıdır ki bu yüzden ölümlü tehdit edildiğinden Harezm'den ayrılmak zorunda kalmış ve Sancar'ın sarayına sığınmıştı. Yakut onun hakkında şunları yazmaktadır:

"Şehristani iyi bir alimdir; itikadında biraz noksan olmasaydı, imam olacaktı. Bu kadar fazli ve kemaliyle aslı olmayan şeylere meylettiğine, makul ve menkul delilleri olmayan bir iş seçtiğine hep hayret ederdik. Allah bizi ihanetten ve iman nurundan mahrum etmesin. Bunları (*onun başına gelenlerin demek istiyor olmalı İ.K.*) hepsi felsefe zulmetleriyle meşgul olmasından dolaydır... Vaaz verdiği birçok meclislerde bulundum. Bir defa olsun 'Allah böyle buyurdu' yahut 'Peygamberimiz böyle söyledi' dememiştir; şer'i meselelerden birine cevap vermedi. Allah onun halini bilir."

(Yakut'un *Mu'cem ve İrsad*'ından aktaran V.V. Barthold, Yayına hazr. Prof.Dr. Hakkı Yıldız, *Moğol İstilasına kadar TÜRKİSTAN*, TTK Basımevi: Ankara, 1990, s. 453-454) Yakut'un sözleri, Şehristani'nin bu çok önemli yapıtının hangi koşullar altında yazdığı ve muhbirin de kim olduğunu gösteriyor. Bu nedenledir ki, Şehristani'nin İsmaili Batınlığından dönmesi ve Hasan Sabbah'a ilişkin yukarıdaki bazı eleştirilerini anlamak zor olmuyor. İ.K.

64 Muhammed bin Abd al-Kerim al-Shahristani, Fransızca'ya Çeviren: Jean-Claude adet, *Kitab el – Milal (Les Dissidences de l'Islam*, s.315-319.